

ЎЗБЕКИСТОН РЕПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ
УНИВЕРСИТЕТИ
ИҚТИСОДИЁТ ФАКУЛТЕТИ

“ИҚТИСОДИЁТ НАЗАРИЯСИ” КАФЕДРАСИ

5A230102 – Иқтисодиёт (реал сектор)

Қўлёзма ҳуқуқида

УДК:330.341.42

**“Ўзбекистонда иқтисодиётида таркибий ўзгаришларни амалга оширишнинг
устувор йўналишлари” мавзусидаги**

МАГИСТРЛИК ДИССЕРТАЦИЯСИ

Илмий раҳбар: и.ф.н. доц. Муминов.Н.Г

Тошкент – 2017 й

МУНДАРИЖА

	Кириш.....	3
I Боб	Миллий иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга оширишнинг назарий жиҳатлари	8
1.1	Миллий иқтисодиёт таркиби ва уни такомиллаштиришнинг объектив зарурлиги	8
1.2	Иқтисодиётнинг тармоқ таркибини такомиллаштириш иқтисодий ўсишнинг муҳим омили сифатида.....	15
1.3	Мамлакатдаги инвестиция сиёсатининг таркибий ўзгаришлардаги тутган ўрни ва аҳамияти.....	21
II Боб	Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёт тармоқларида таркибий ўзгаришларнинг асосий йўналишлари таҳлили.....	26
2.1	Ўзбекистон миллий иқтисодиётнинг тармоқ таркибидаги ўзгаришлар йўналишлари таҳлили.....	26
2.2	Таркибий ўзгаришларни амалга оширишда инвестиция оқимлари таҳлили.....	33
2.3	Ўзбекистон Республикаси ташқи савдосининг тармоқ таркибидаги ўзгаришлар таҳлили.....	39
III Боб	Миллий иқтисодиёт тармоқ таркибини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари.....	46
3.1	Инвестиция оқими орқали самарали таркибий ўзгаришларни амалга ошириш йўллари	46
3.2	Ўзбекистон миллий иқтисодиёти тармоқларида самарали таркибий ўзгаришларни амалага оширишнинг истиқболли йўналишлари	52
	ХУЛОСА.....	62
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	65

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Миллий иқтисодиётда узоқ муддатли барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, унинг рақобатбардошлигини ошириш ҳамда иқтисодий ривожланишни янги босқичига чиқаришда иқтисодиёт тармоқларида самарали таркибий ўзгаришларни амалга ошириш муҳим ўрин эгаллайди. Сўнгги йилларда Ўзбекистон иқтисодиёти барқарор ривожланиш тенденциясига эга бўлиб охириги 10 йилда ЯИМ ўртача ўсиш сураъти 8 % дан паст бўлмаган натижага эришмоқда.

Мамлакатимиз миллий иқтисодиёти тармоқларида юз бераётган самарали таркибий ўзгаришлари туфайли 2000 йилда мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотини шакллантиришда саноат маҳсулоти қўшилган қийматининг (қурилишни қўшмаган ҳолда) улуши бор-йўғи 14,2 фоизни ташкил этган бўлса, 2016 йилда бу кўрсаткич 33,5% фоизга етди¹. Саноат маҳсулоти умумий ўсишининг қарийб 70 фоизини юқори қўшилган қийматга эга бўлган тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга йўналтирилган соҳалар ташкил этди.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегиясининг учинчи устувор йўналиши “Таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш”² га бағишланган.

Мамлакатимиз иқтисодиётини модернизациялаш, саноатни ривожлантириш ва инновацион ривожланиш босқичига кўтарилиши учун ҳозиргача амалга оширилган чора-тадбирлардан ташқари яна бир қанча иқтисодий салоҳияти мавжудлиги сабабли, мамлакатимиз иқтисодиётида чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш бугунги кундаги долзарб

---

¹Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика Кўмитаси расмий сайти <http://stat.uz/statinfo/dinamicheskie-ryady> маълумотлари.

²“Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президент Фармони ПФ-4947, 2017 йил 7 февраль.

масала ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А. Каримов таъкидлаганларидек, “Ҳаммамиз яхши биламизки, бизга собиқ совет тизимидан бир томонлама ривожланган, фақат хом ашё етиштиришга йўналтирилган, пахта яккаҳоқимлиги ҳалокатли даражада авжига чиққан, ишлаб чиқариш ва социал инфратузилмаси ўта қолоқ, аҳоли жон бошига истеъмол кўрсаткичи энг паст бўлган иқтисодиёт мерос бўлиб қолган эди.

Шуни эътиборга оладиган бўлсак, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш вазифасини ҳал этиш қанчалик муҳим стратегик аҳамиятга эга экани ҳақида ортиқча гапиришга зарурат йўқ, деб ўйлайман”³.

Таркибий ислохотларнинг энг муҳим йўналишларидан бири – миллий иқтисодиётнинг тармоқ таркибини такомиллаштиришдир. Бунда асосий эътибор хом ашё етиштиришга ихтисослашган иқтисодиётнинг бир томонламалигини бартараф этиш, иқтисодиёт таркибида кўшилган қиймат даражаси юқори товарлар ишлаб чиқариш улушини оширишдан иборатдир. Зеро, барқарор иқтисодий ўсиш ва аҳоли турмуш фаровонлигини яхшилашни таъминлашга иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ҳамда ишлаб чиқарилаётган ва экспорт қилинаётган товарлар таркибида тайёр маҳсулотлар улушини ошириш орқалигина эришиш мумкин.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Миллий иқтисодиёт таркиби, уни такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари доимий тарзда хорижлик ва мамлакатимиз иқтисодчи-олимларининг диққат марказида бўлиб келган. Миллий иқтисодиёт таркибини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари, иқтисодиёт таркибининг иқтисодий ўсишга таъсири масалалари хорижлик иқтисодчилар⁴ - Л. В. Кантарович, В. В. Леонтьев, С. Кузнец, П. Самуэльсон, В. Нордхаус ва бошқалар томонидан чуқур ўрганилган.

---

³Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – Б.7.

⁴Кантарович Л.В. Избранные сочинения. Математико-экономические работы. – Новосибирск: Наука, 2011. – 756 с.; Кантарович Л.В. Оптимальные решения в экономике. – Новосибирск: Наука, 1972. – 128 с.; Леонтьев В. Экономические эссе. Теории, исследования, факты, политика. – М., 1990. – С. 11-15.; Кузнец С.

Миллий иқтисодиётнинг тармоқ таркиби ва уни такомиллаштиришнинг назарий жихатлари, унинг барқарор иқтисодий ўсишга таъсири каби масалалар МДХ давлатлари олимлари – А.И. Анчишкин, М.З. Бор, Н.И. Ведут, Ю.Ф. Воробьев, С.К. Демченко, В.В. Косов, Я.А. Кронрод, В.И. Маевский, А.И. Ноткин, Н.Я. Петраков, С.С. Шаталин, Ю.В. Яременко⁵ ва бошқаларнинг илмий ишларида ўз аксини топган.

Ўзбекистон иқтисодиётининг тармоқ таркибидаги ўзгаришлар ва унга таъсир этувчи омиллар, таркибий ўзгаришларнинг миллий иқтисодиёт ривожланишида тутган ўрни ва роли, Ўзбекистон иқтисодиётининг тармоқ таркибини такомиллаштириш масалалари Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлар А.В.Ваҳобов, Н.Г.Муминов, А. Исаджанов, А. Ф. Расулев, Н. Т. Тўхлиев, У. В. Гафуров⁶ ва бошқалар томонидан ўрганилган.

Тадқиқот ишининг мақсади ва вазифалари. Тадқиқот ишининг асосий мақсади Ўзбекистон Республикаси миллий иқтисодиётининг тармоқ таркибидаги ўзгаришларни таҳлил қилиш асосида уни такомиллаштириш юзасидан илмий-амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Ушбу мақсадга мувофиқ ишда қуйидаги вазифалар қўйилган:

- турли иқтисодий қарашлар ва услубий ёндошувларни таҳлил қилиш асосида “иқтисодиёт таркиби”, “тармоқ таркибидаги ўзгаришлар” атамаларининг моҳиятини очиб бериш;

- Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг тармоқ таркибида юз бераётган ўзгаришларни қиёсий таҳлил қилиш асосида ушбу жараёнларнинг хусусиятларини асослаш;

Экономический рост наций: совокупный выпуск и производственная структур. – М., 1992. – 456 с.; Самуэльсон Пол, Вильям Нордхаус Экономикс. – М.: Вильямс, 2006. – 1360 с.

⁵ Анчишкин А. Методы факторного анализа и прогноза экономического роста. – М.: Наука, 2004. – 288 с.; Бор. М.З. Основы экономических исследований. – М.: ДИС, 1998. – 244 с.; Ведута Н.И. Социально эффективная экономика / Под общей ред. докт. экон. наук. Ведута Е. Н. – М.: РЭА, 1999. – 254 с.; Демченко.С.К. Зарубежный опыт структурных преобразований в экономике: монография / С.К. Демченко. – М.: ИД «АТиСО», 2007. – 166с.; Демченко.С.К. Эволюция теорий экономического роста: монография /С.К. Демченко. –Красноярск: КГУ, 2006. – 149 с.

⁶ Бекмурадов А.Ш., Гафуров У.В. Иқтисодиётимизда юз бераётган жиддий таркибий ва сифат ўзгаришлари /Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг “2012 йил Ватанамиз тараққийтини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади” асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт. - 2012. – Б.15-19.; Тўхлиев Н.Т. Тараққийтнинг ўзбек модели. – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2012. – 180 б.

- мамлакатимизнинг ташқи савдосининг тармоқ таркибидаги ўзгаришларнинг асосий йўналишларини аниқлаш;

- Ўзбекистон иқтисодиётининг тармоқ таркибини такомиллаштиришда инвестицияларнинг ролига баҳо бериш;

- Ўзбекистон иқтисодиётининг тармоқ таркибини такомиллаштириш юзасидан таклифлар тайёрлаш.

Тадқиқот ишининг объекти сифатида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг тармоқ таркибида юз бераётган ўзгаришлар танлаб олинди.

Тадқиқот ишининг предмети бўлиб иқтисодиётнинг тармоқ таркибини такомиллаштириш йўллари ва усуллари ҳисобланади.

Тадқиқот ишининг назарий-услубий асоси бўлиб ижтимоий йўналтирилган бозор муносабатларини шакллантириш, таркибий ислохотларни чуқурлаштириш бўйича Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримовнинг асарларида илгари сурилган ғоялар, йирик иқтисодчи-олимлар томонидан яратилган илмий концепциялар хизмат қилди. Шунингдек, тадқиқот давомида Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, Олий Мажлис томонидан қабул қилинган қонунлар, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва бошқа меъёрий ҳужжатлардан ҳам кенг фойдаланилди.

Магистрлик диссертациясини ёзиш жараёнида меъёрий, таққослаш, гуруҳлаш, ҳисоб-конструктив ва бошқа усуллар қўлланилди.

Тадқиқот ишининг ахборот базаси сифатида Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги маълумотларидан фойдаланилди.

Тадқиқот ишининг илмий янгилиги. Тадқиқот ишининг илмий янгилик хусусиятларига эга жиҳатлари қуйидагиларда ўз аксини топади:

- турли иқтисодий қарашлар ва услубий ёндашувларни ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида “иқтисодиёт таркиби”, “иқтисодиётнинг тармоқ таркибидаги ўзгаришлар” атамаларининг моҳияти ва аҳамияти ёритиб берилган;

- глобаллашув шароитида таркибий ўзгаришларни амалга оширишнинг объектив зарурлиги асослаб берилган;

- Ўзбекистон миллий иқтисодиётнинг тармоқ таркибидаги ўзгаришлар жараёнини таҳлил қилиш асосида улардаги умумий ва ўзига хос хусусиятлар очиқ берилган;

- Ўзбекистон Республикасининг ташқи савдонинг тармоқ таркибидаги ўзгаришлар йўналишлари асослаб берилган.

- Ўзбекистон миллий иқтисодиётининг тармоқ таркибини такомиллаштиришда инвестицияларнинг ўрни ва ролига баҳо берилган;

- Ўзбекистон иқтисодиётнинг тармоқ таркибини такомиллаштириш бўйича таклифлар тайёрланган.

Ишнинг амалий аҳамияти. Тадқиқот иши Ўзбекистон Республикасида таркибий ислохотлар самарадорлигини оширишга қаратилган дастурлар ишлаб чиқишда қўлланилиши мумкин.

Тадқиқот ишининг таркибий тузилиши. Тадқиқот иши кириш, уч боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

I БОБ. МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТДА ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ

1.1. Миллий иқтисодиёт таркиби ва уни такомиллаштиришнинг объектив зарурлиги

Иқтисодиётнинг таркибий тузилишини такомиллаштириш вазифаси иқтисодий ислохотларни амалга оширишда доимо республикамиз ҳукуматининг диққат марказида бўлиб, иқтисодий ривожланиш борасида эришган ютуқларимизнинг муҳим омили ҳисобланади. Жаҳон иқтисодиётида кечаётган мураккаб иқтисодий жараёнлар иқтисодиётни барқарор ривожлантириш, рақобатбардошлигини ошириш учун унинг таркибий тузилишини муттасил такомиллаштириб бориш заруратини янада кучайтирди.

Ўзбекистон ўзи танлаган мустақил тараққиёт йўлидан бориб, бозор муносабатлари тизимини шакллантириш, иқтисодиётни эркинлаштириш, ислохотларни янада чуқурлаштириш, турли соҳа ва тармоқлар ўртасида мутаносибликни таъминлаш вазифаларини амалга ошириб келмоқда. Бозор иқтисодиётини шакллантиришнинг устувор йўналишларидан бири иқтисодиёт тармоқлари таркибида ислохотларни амалга ошириш ҳисобланади. Бозор иқтисодиёти шароитида таркибий ислохотлар макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, корхоналарни янги технология ва жиҳозлар билан жиҳозлаш, иқтисодиётда нодавлат сектор улушини ошириш ва бошқаларга йўналтирилади.

Иқтисодиётнинг таркиби иқтисодиётнинг турли қисм ва бўлаклари ўртасидаги пропорциялар ва ўзаро нисбатларидан иборат. Ўзбекистон Республикаси ўз мустақилликка эришгандан сўнг мамлакатимизнинг биринчи Президенти бошчилигида иқтисодиётимизда замонавий бозор талабларига мувофиқ чуқур таркибий ўзгаришларни амалга оширишни ўз олдига асосий мақсадлардан бири сифатида белгилаб олди.

Мамлакатнинг жаҳон хўжалиги тизимига фаол кириб бориши иқтисодиётнинг очиқлигини кенгайтириш ва эркинлаштиришнинг таркибий ислохотлар муаммосига алоҳида аҳамият берилишини тақозо этади. Иқтисодий ислохотларнинг янги босқичида иқтисодиётнинг таркибий жиҳатидан ўзгартириш дастурининг бажарилишини таъминлаш, корхоналарни техник жиҳатдан қайта жиҳозлаш ва модернизациялаш, ишлаб чиқариш тизимларини бунёд этишга ўта муҳим масала сифатида қараш зарурлиги давр талабидир.

Миллий иқтисодиёт бир бири билан чамбарчас боғланган кўпгина макроиқтисодий элементлардан иборат мураккаб тизимдир. Бу элементлар орасидаги нисбатлар иқтисодий таркиб деб юритилади.

Иқтисодиётнинг таркиби халқ хўжалигининг мутаносиблигини, унинг самарадорлиги ва барқарор ўсишини таъминлашда улкан аҳамиятга эга. Ривожланган давлатларнинг иқтисодий муваффақиятлари кўп жиҳатдан ишлаб чиқаришдаги умумий динамикани ва бошқа сифат ўзгаришларини таъминлаб берган чуқур таркибий ўзгаришлар билан изоҳланади. Жанубий-Шарқий Осиёнинг янги индустриал мамлакатларида ишлаб чиқаришнинг жадал ўсиши аввалам бор бу мамлакатлар учун ноанъанавий бўлган тармоқларни ривожлантириш ҳисобига рўй берди.

Таркибий тузилиш назарияси иқтисодиётда муҳим ўрин тутди. Бу муаммога, шу жумладан Нобель мукофоти лауреатлари Л.Кантарович, С.Кузнец, В.Леонтьев, П.Самуэльсон ва бошқалар катта эътибор берганлар⁷.

Иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш, таркибий ўзгаришлар тўғрисида замонавий иқтисодий адабиётларда кўплаб тадқиқотлар олиб борилган. Шунга қарамасдан унинг моҳиятини ёритиб берувчи ягона таъриф мавжуд эмас. “Таркибий ўзгаришлар” тушунчасига ягона таърифнинг мавжуд эмаслиги уни ўрганишни қийинлаштирибгина қолмасдан, таркибий

---

⁷Кантарович Л.В. Избранные сочинения. Математико-экономические работы. – Новосибирск: Наука, 2011. – 756 с.; Кантарович Л.В. Оптимальные решения в экономике. – Новосибирск: Наука, 1972. – 128 с.; Леонтьев В. Экономические эссе. Теории, исследования, факты, политика. – М., 1990. – С. 11-15.; Кузнец С. Экономический рост наций: совокупный выпуск и производственная структур. – М., 1992. – 456 с.; Самуэльсон Пол, Вильям Нордхаус Экономикс. – М.: Вильямс, 2006. – 1360 с.

Ўзгаришларни амалга оширувчи субъектларнинг амалий фаолиятига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Шу сабабли таркибий ўзгаришлар тушунчасининг моҳиятини очиб беришга қаратилган назарий қарашлар ва услубий ёндашувларни таҳлил қилиш ва умумлаштириш лозим. Зеро, ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий воқеа ва ҳодисани тадқиқ этишда унга дастлаб назарий жиҳатдан ёндашиш мақсадга мувофиқ.

Таркибий ўзгаришлар мураккаб, кўп қиррали ва зиддиятли жараёндр. Бу эса унинг иқтисодий мазмунини тўлиқ очиб берадиган ягона таъриф беришни қийинлаштиради.

Хўш, иқтисодиёт таркиби нима? Унинг моҳиятини белгилаб берувчи услубий ёндашув қандай? Унга берилган иқтисодий таърифлардаги асосий фарқлар нималардан иборат?

"Таркиб" лотинча "struktura" сўзидан олинган бўлиб, "тузилиш", "жойлашиш", "тартиб" маъносини англатади. Фалсафага оид адабиётларда таркиб деганда турли ташқи ва ички ўзгаришларда ўзининг асосий хусусиятларини сақлаб қолувчи объектнинг барқарор алоқалари мажмуи тушунилади⁸.

Кенг маънода "таркиб" тушунчаси муайян иқтисодий бутунликни ташкил этувчи муносабатлар, қисмлар ва унсурлар мажмуидан иборат. Таркиб унсурларнинг жойлашиш шаклини ва уларнинг турли жиҳатлари ва хусусиятлари характерини ўзида акс эттиради, у тизим унсурлари ҳаракатининг натижаси ҳисобланади. Ўз навбатида тизим унсурлари қисмлардан иборат бўлиб, улар муайян босқичда барча тизим белгиларини ўзида ифода этади. Шу муносабат билан умуман иқтисодиёт таркиби ва унинг ташкил этувчи қисмлари таркиби тўғрисида фикр юритиш мумкин⁹.

Тор маънода иқтисодиёт таркиби такрор ишлаб чиқариш тизимининг хўжалик унсурларидан ташкил топади. Бунда у, энг аввало, ишлаб чиқариш,

---

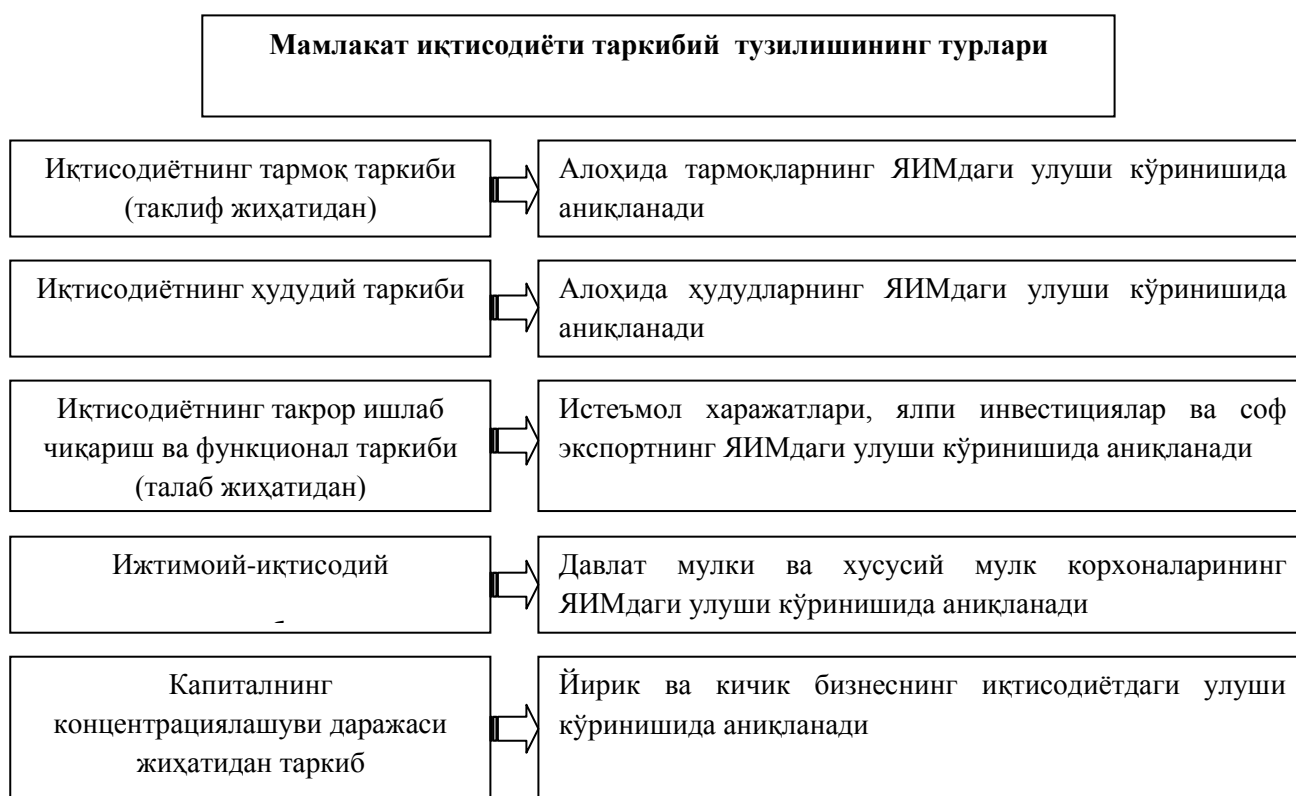
⁸Философский словарь. – М., 2011. – С.12

⁹Демченко.С.К. Зарубежный опыт структурных преобразований в экономике: монография / С.К. Демченко. – М.: ИД «АТиСО», 2007. –С.125.

истеъмол, тақсимот ва айирбошлаш тизимида у ёки бу тармоқнинг улуши ва салмоғига мувофиқ миқдорий кўрсаткичларни тавсифлайди.

“Иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар деганда унинг ички тузилишидаги ҳар қандай ўзгаришлар, иқтисодиётни ташкил этувчи унсурларнинг ўзаро алоқалари ва сифат ўзгаришларига сабаб бўлувчи алоқалар қонуниятлари тушунилади”¹⁰.

Иқтисодиёт таркиби – кўп қиррали тушунча бўлиб, уни хўжалик тизимининг турли элементларининг ўзаро нисбатини акс эттирувчи ҳар хил нуқтаи – назардан кўриб чиқиш мумкин. Одатда тармоқ, такрор-ишлаб чиқариш, ҳудудий ва ташқи савдо таркиблари ўзаро фарқланади.

1-расм Мамлакат иқтисодиётининг таркибий тузилиши

Иқтисодиётнинг тармоқ таркиби миллий хўжалик тизимидаги турли тармоқлар ва бу тармоқлар ичига кирувчи кичик тармоқларнинг ўзаро нисбатларидан иборат. У ўта мураккаб бўлиб, фан-техника тараққиёти,

¹⁰Бекмурадов А.Ш., Фафуров У.В. Иқтисодиётимизда юз бераётган жиддий таркибий ва сифат ўзгаришлари /Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг “2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади” асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт. - 2012. – Б.15.

иқтисодиётнинг даврий ривожланиши ҳамда бошқа омиллар таъсирида миқдорий ва сифат ўзгаришларига учраб туради. Миллий иқтисодиётнинг тармоқ таркиби ижтимоий меҳнат тақсимооти асосида шаклланади.

Миллий хўжаликни иқтисодиётнинг асосий соҳаларига (қишлоқ хўжалиги, саноат, қурилиш, савдо ва умумий овқатланиш, транспорт ва алоқа, ва ҳ.к.) бўлиниши умумий меҳнат тақсимоотини ифодалайди. Ўз навбатида хусусий меҳнат тақсимооти бу соҳаларнинг ҳар бирида бир қатор тармоқлар мавжудлигини кўзда тутаяди. Масалан саноатда қазиб олувчи ва қайта ишловчи тармоқлар, қайта ишловчи тармоқларда - енгил ва озиқ - овқат саноати, машинасозлик каби тармоқлар мавжуд. Машинасозлик тармоғининг ўзи бир неча кичик тармоқларга бўлиниб кетади.

Постиндустриал жамиятга ўтиш жараёнлари бу ривожланган давлатлар иқтисодиётининг тармоқ таркибида туб ўзгаришлар рўй бериши билан бирга борди:

- ЯИМни яратишда қишлоқ ва ўрмон хўжаликларининг, қазилар ва оғир саноатнинг ҳиссаси муттасил камайиб борди;

- бир вақтнинг ўзида моддий ишлаб чиқаришнинг электрон машинасозлик, ракета-космик техника, назорат-ўлчов асбобларини ишлаб чиқарувчи илм талаб тармоқларининг устувор ривожланиши кузатилди;

- хизматлар соҳасининг, аввало соғлиқни сақлаш, фан, таълим, ижтимоий таъминот каби тармоқларнинг улуши ўсиб бормоқда. Иқтисодиётнинг тармоқ таркибидаги таркибий ўзгаришлар иш билан бандлилик таркибида ҳам худди шундай ўзгаришларни келтириб чиқарди.

Фан-техника кўз ўнгимизда кундан кунга ривожланиб тараққий этиб бораётган, иқтисодий ва барча ижтимоий муносабатлар тизимида чуқур сифат ўзгаришлари кечаётган ҳозирги мураккаб ўтиш даврида иқтисодиётда салмоқли таркибий ўзгаришлар юз бермоқда. Шу нуқтаи назардан таркибий ўзгаришларни ўрганиш, тадқиқотларни олиб бориш назария ва услубларини яратиш, уларни амалга оширишнинг йўллари ва усулларини ишлаб чиқиш бугунги куннинг муҳим вазифаларидан ҳисобланади. Мазкур масаланинг

ижобий ҳал қилиниши эса иқтисодий мустақилликка эришиш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш имкониятини яратади.

Таркибий ўзгаришлар сиёсати – давлат томонидан амалга ошириладиган, иқтисодиётнинг таркибий тузилишини такомиллаштириш, унинг самарадорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирлар мажмуидир.

Таркибий ислохотлар мақсади иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини, фан ва техниканинг охириги ютуқларидан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқаришни такомиллаштириш, аҳоли ижтимоий ҳимоясини ва фаровонлигини оширишни таъминлашдан иборат бўлади. Мазкур сиёсат асосини мамлакатнинг йирик табиий ресурслари, ички салоҳиятларидан самарали фойдаланиш, иқтисодиётнинг асосий тармоқларини тараққий эттириш ва уларнинг мамлакат ички иқтисодий муаммоларини ҳал этишга йўналтириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва бошқалар ташкил этади.

Мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритганидан сўнг иқтисодиётда ўз моҳияти ва аҳамиятига кўра мутлақо янги мазмунга эга бўлган жараёнлар юзага кела бошлади. Бу, энг аввало, иқтисодиётнинг барча соҳалари ва тармоқларида таркибий ўзгаришларнинг изчил амалга оширилиши билан бевосита боғлиқ эди. Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда мамлакатимиз ҳукумати томонидан таркибий ўзгаришларни амалга оширишда қуйидаги вазифаларнинг устуворлиги белгилаб олинди:

- хом ашё етиштиришга ихтисослашган иқтисодиётимизнинг бир томонламалигини бартараф этиш;
- тармоқ тузулишини тубдан ўзгартириш;
- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифати ва рақобатдошлигини жаҳон бозори талабларига жавоб берадиган даражага етказиш;
- мамлакатимиз энергетика ва озиқ-овқат мустақиллигини таъминловчи тармоқларни, ўзак тармоқлар ҳисобланувчи нефть ва газ саноатини ривожлантириш;
- ички бозорда талаб билан таклиф ўртасидаги мутаносибликка эришиш;

- қишлоқ хўжалигида пахта билан бир қаторда ғаллачилик, картошкачилик, ем-хашак етиштиришни ривожлантириш ва бошқалар.

Миллий тараққиётимизнинг дастлабки босқичидаёқ оқилона ва самарали иқтисодий сиёсатнинг ишлаб чиқилиши ва ҳаётга изчил равишда тадбиқ этилиши, барқарор ривожланишнинг асосий манба, омилларининг тўғри танланиши ва уларга устувор аҳамият қаратилиши кейинги йилларда иқтисодий ўсишнинг юқори суръатлари таъминланишига имконият яратмоқда. Жумладан, бундай энг муҳим омиллар сифатида қуйидагиларни кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқ:

- макроиқтисодий барқарорликнинг таъминланиши ва қулай макроиқтисодий шароитни яратилиши;

- иқтисодиётнинг муҳим тармоқларида таркибий ислоҳотларнинг янада чуқурлашуви;

- иқтисодиётни янада эркинлаштирилиши ва модернизациялаштирилиши;

- иқтисодиётда хусусий секторнинг роли ва аҳамиятининг оширилиши;

- тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий мустақиллиги ва ҳуқуқларини кенгайтириш орқали хусусий секторнинг ривожланишининг рағбатлантирилиши;

- моддий-техника ресурслари ҳамда тайёр маҳсулотларни сотиш ва сотиб олиш тизимини эркинлаштирилиши;

- корхоналарнинг молиявий хўжалик фаолиятига давлат назорати органлари аралашувини кескин қисқартирилиши ва ҳ.к.

Иқтисодиётнинг таркибий тузилишини такомиллаштириш вазифаси иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда доимо диққатимиз марказида бўлиб, иқтисодий ривожланиш борасида эришган ютуқларимизнинг муҳим омили ҳисобланади. Жаҳон иқтисодиётида кечаётган мураккаб жараёнлар иқтисодиётни барқарор ривожлантириш, рақобатбардошлигини ошириш учун унинг таркибий тузилишини муттасил такомиллаштириб бориш заруратини янада кучайтирди.

Иқтисодий ислохотларнинг ҳозирги босқичида таркибий ўзгаришлар сиёсати:

- мамлакат иқтисодиётининг диверсификациялашув даражасини кўтариш, яъни ишлаб чиқарилаётган товарлар ва хизматлар номенклатурасини кенгайтириш, ЯИМ, экспорт каби кўрсаткичларида алоҳида тармоқ маҳсулоти ёки маҳсулот гуруҳининг устунлик қилишига барҳам бериш;

- ташқи бозорлардаги конъюнктура ўзгаришларига кам таъсирчан бўлган тармоқлар ва соҳаларнинг ЯИМ ва бандликдаги улушининг юқори бўлишини таъминлаш;

- тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи, шунингдек, экспорт қилувчи корхона ва тармоқларнинг хом ашё ва бутловчи қисмлар билан таъминланишида маҳаллий корхоналар улушининг устунлигига эришиш;

- юқори технологиялар ва замонавий техника билан билан қуролланган, арзон ва сифатли, ташқи бозорда бемалол рақобатга кириша оладиган саноат тармоқларининг саноат ишлаб чиқариши кўрсаткичларидаги улушини ошириш;

- конъюнктура ўзгаришларига тез мослашувчан, капитал сифимкорлиги паст бўлган соҳа ва тармоқларнинг ялпи иқтисодий кўрсаткичлардаги салмоғини оширишга эришиш йўналишларида олиб борилмоқда.

1.2 Иқтисодиётнинг тармоқ таркибини такомиллаштириш иқтисодий ўсишнинг муҳим омили сифатида

Макроиқтисодий барқарорликка эришиш иқтисодий ўсишнинг, иқтисодий инқирозни бартараф этишнинг муҳим шарти ҳисобланади. Одатда макроиқтисодий барқарорлик деганда иқтисодий инқирозга барҳам бериш, иқтисодий тараққиётни ифодаловчи кўрсаткичларни муайян даражада сақлаб туриш ва иқтисодиётни соғломлаштириш тушунилади.

Макроиктисодий барқарорликка қандай қилиб эришилади? Иқтисодий адабиётларда макроиктисодий барқарорликка эришиш бўйича икки хил назарий ёндашув шаклланган: янги классик ва Кейнсча.

Янги классиклар бозор иқтисодиётининг ўзи макроиктисодий барқарорликни таъминлайди ва унга давлатнинг аралашуви шарт эмас, деб ҳисоблайдилар. Уларнинг фикрича, меҳнат бозори, нарх ва жами харажатларнинг давлат томонидан тартибга солиниши макроиктисодий барқарорликка зарар етказди.

Кейнсчилар эса макроиктисодий барқарорликка фақат бозор механизми орқали эришиш мумкинлигини рад этадилар. Кейнсчилар макроиктисодий барқарорликни таъминлаш учун ички нархларни муайян чегарада ушлаб туриш, миллий валюта қадрини мустаҳкамлашга қаратилган пул-кредит ва молия сиёсати тадбирларини амалга ошириш, ишлаб чиқаришни ўстириш ва бандликни таъминлаш учун қулай макроиктисодий муҳитни барпо этиш лозим деб ҳисоблайдилар.

Қандай бўлганда ҳам ҳар бир мамлакат учун макроиктисодий барқарорлик зарур. Макроиктисодий барқарорлик инқироздан ривожланиш орқали чиқишни билдирган, келгусида иқтисодий ўсиш ва юксалиш учун муҳим босқич ҳисобланади. Бу мақсадга эришиш учун аввало, ЯИМ ишлаб чиқаришнинг пасайиши тўхтатилади. Кейинчалик ЯИМ ва ялпи саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажми бўйича барқарор ўсиш таъминланади. Агар ЯИМ ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш суръатлари аҳоли сони ўсиш суръатларидан устун бўлишига эришилса, янада яхши бўлади. Ижтимоий ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши иқтисодиётда банд бўлганлар сонининг ошиши, инфляциянинг паст даражаси, ЯИМ ҳажмида жамғариш ва инвестиция улушининг ўсиши ва бошқа сифат кўрсаткичлар билан бирга кечиши лозим.

Макроиктисодий барқарорликка эришиш, айниқса, мустақил миллий иқтисодиёт қуриш ва бозор муносабатларига ўтиш ҳамда улар билан боғлиқ равишда юзага келадиган тангликдан чиқиб кетиш жараёнида осон эмас.

Давлатнинг макроиқтисодий барқарорлаштириш тадбирлари айрим ҳолларда бозор муносабатлари доирасини торайтириб қўйиши мумкин. Пул массасининг қатъий чекланиши кичик бизнес ривожига салбий таъсир кўрсатади, корхоналар тўлов қобилиятининг пасайиб кетишига олиб келади. Аммо бундай ҳолатлар одатда узоқ давом этмайди.

Миллий иқтисодий тизим компонентларининг тузилиши соҳалар, тармоқлар, ишлаб чиқариш мажмуаларини ташкил этса, улар ўртасидаги муносабат, уларнинг ўзаро таъсири миллий иқтисодиёт таркибини ифодалайди. Таркибий нисбатлар пропорцияларни ташкил этади. Тараққиёт давомида мазкур пропорцияларни оқилона даражада сақлаб туриш миллий иқтисодиётнинг муҳим таркиб ҳосил қилувчи омили ҳисобланади. Иқтисодий тизим компонентлари ривожланишида мутаносибликка амал қилиш ушбу тизимнинг бир бутунлигини, яхлитлигини таъминлайди. Мутаносиблик – ҳар қандай тизим (техник, иқтисодий, ижтимоий) ривожланишининг қонуни ҳисобланади.

Миллий иқтисодиётнинг макро таркиби ўз ичига қуйи тизимлар, компонентлар мажмуасини олади. Бу қуйи тизимлар кўп йиллик хўжалик амалиёти давомида турли таснифий белгилар асосида таркибий тузилмаларга интеграциялашадилар. Бундай таснифий белгилар жумласига: секторли, такрор ишлаб чиқариш, турмоқ, институционал, ижтимоий ва бошқалар киради.

Миллий ҳисоблар тизими амалиётига кўра, иқтисодиёт тармоқларини учта сектор бўйича таҳлил қилиш лозим¹¹:

- бирламчи (бу секторда табиий ресурсларни ишлаб чиқариш, қазиб олиш ва истеъмол қилиш билан боғлиқ тармоқлар киради);
- иккиламчи (саноатнинг қайта ишловчи тармоқлари киради);
- учламчи (транспорт хизматлари, коммунал хўжалик, қурилиш, савдо, мадоффа, давлат бошқаруви ва бошқалар).

---

¹¹ Демченко.С.К. Зарубежный опыт структурных преобразований в экономике: монография / С.К. Демченко. –М.: ИД «АТиСО», 2007. –С.12.

Илмий адабиётларда ва хорижий амалиётда иқтисодиётнинг реал сектори ва пул (молия) сектори тушунчаларидан фойдаланилади. Иқтисодиётнинг реал сектори ялпи ички маҳсулот ҳажми билан аниқланса, пул сектори ички товар алмашинуви учун зарур бўлган пул миқдори билан аниқланади. Бу секторлар субъектлар ва пул оқимлари ўртасидаги барқарор боғлиқликни ифодалаб, биргаликда даромадлар ва харажатларнинг доиравий айланишини ўзида акс эттиради.

Миллий иқтисодиёт таркибини ўрганишда унинг такрор ишлаб чиқариш, тармоқ, технологик, минтақавий, институционал, ижтимоий таркибини таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга.

Иқтисодиётнинг такрор ишлаб чиқариш таркиби макродаражада ялпи ички маҳсулот такрор ишлаб чиқариш босқичлари ўртасидаги ўзаро нисбатларни таҳлил қилиш учун илмий муомалага киритилган бўлиб, унинг таркибий қисмлари ўзгаришларининг йўналишларини ўзида акс эттиради. Бу ўзгаришлар жамиятнинг ижтимоий йўналганлик даражаси тўғрисида, ишлаб чиқаришнинг ортиқча ресурс сиғимлигига барҳам бериш, истеъмол ва жамғариш динамикаси ва шунга мувофиқ равишда миллий иқтисодиётни янгилашнинг инвестиция имкониятлари ва экспортга йўналганлик даражаси ҳақида тасаввур беради.

Иқтисодиётнинг тармоқ таркиби тармоқлараро нисбатлар динамикаси, устувор тармоқларнинг самарадорлик нуқтаи назаридан ўсиши, ижтимоий йўналганлиги, илмталаблиги, ресурсларни тежаш, аҳолининг экологик ҳимояланганлигини кузатиш имконини беради¹².

Иқтисодиётнинг технологик таркиби ушбу устувор йўналишларни анъанавий ва энг янги технологиялар ўртасидаги ўзаро нисбат динамикаси тўғрисидаги, илмталаб юқори технологияларнинг иқтисодиётга жорий этилиш ҳажми тўғрисидаги маълумотлар билан аниқлаштиради, тўлдиради.

---

¹²Тўхлиев Н.Т., Ҳақбердиев Қ.Қ., Эрмаматов Ш.Ж., Холматов Н.Б. Ўзбекистон иқтисодиёти асослари. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б.25.

Миллий иқтисодиётнинг минтақавий (худудий) таркиби ишлаб чиқаришни, айниқса, ижтимоий инфратузилмани жойлаштириш ва комплекс ривожлантиришда муҳим пропорцияларни ўзида акс эттиради.

Институционал таркиб ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш шакллари, шунингдек, хўжалик юритувчи субъектлар ҳатти-ҳаракатининг маданий-қадриятлар меъёрлари ва стереотипларини тавсифлайди.

Иқтисодиётнинг ижтимоий таркиби муҳим иқтисодий белгилар (мулк, даромадлар, малака ва бошқалар) бўйича гуруҳлаштирилган ижтимоий гуруҳлар тўпламини, шунингдек, уларнинг нисбий динамикасини ўзида акс эттиради.

Юқорида келтирилган барча иқтисодий таркиб турлари иқтисодиётнинг бир бутунлигини шакллантиради, унинг унсурларининг ўзаро таъсирини ифодалайди. Бу унсурлар ўз характериға кўра табиий, технологик, иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, психологик, соціо-маданий, тарихий, конфессионал бўлади.

Иқтисодий тизимнинг таркибий элементлари унинг фаолият кўрсатиши ва ривожланиши жараёнида зарурий пропорцияларни сақлаб туради. Оқилоналик (оптималлик) мезонлари бўйича макроиқтисодий пропорцияларға баҳо бериш мамлакат иқтисодий фаолиятининг самарадорлиги ва иқтисодиёт таркибида юз бераётган ўзгаришлар йўналишлари тўғрисида мулоҳаза юритиш имконини беради.

Таъкидлаш жоизки, асосий макроиқтисодий пропорциялар миллий даражада шаклланади. Улар ялпи ички маҳсулот ва унинг унсурлари: пировард истеъмолға сарфланган харажатлар, ялпи жамғариш ва ташқи савдо сальдоси ҳаракатини тавсифлайди. Агар такрор ишлаб чиқариш нисбатлари пировард истеъмол фойдасига ўзгарса, у ҳолда асосий капиталға, уни янгилашға киритиладиган инвестициялар ҳажми камаяди. Бу ўз навбатида ишлаб чиқаришнинг технологик базаси ривожланишининг пасайишиға, истиқболда эса ишлаб чиқариш салоҳиятининг пасайишиға олиб келади. Бунинг оқибатида пировард истеъмол ҳажми қисқаради.

Такрор ишлаб чиқариш жараёнининг мўътадил ҳаракати, экспорт ва импортга мўлжалланган тармоқлар ривожланиши динамикаси экспорт ва импорт ўртасидаги нисбатга, уларнинг ҳажми ва таркибига боғлиқ. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, бугунги кунда миллий иқтисодиёт ривожланишининг устувор йўналишларидан бири экспортга йўналганлик бўлиши лозим.

Миллий иқтисодиёт, иқтисодий сиёсат учун ишлаб чиқариш таркиби ва истеъмол таркиби ўртасидаги, шунингдек, ишлаб чиқариш ва истеъмол ўртасидаги пропорциялар муҳим аҳамият касб этади. Ишлаб чиқариш ҳажмида ишлаб чиқариш воситаларининг устун ўринга эга бўлиши натижасида вужудга келадиган номутаносиблик, собиқ Иттифоқ тажрибаси кўрсатганидек, аҳоли турмуш даражасининг пасайишига олиб келади. Юқори технологияли тармоқларга нисбатан прогрессив пропорцияларга амал қилиш лозим, чунки иқтисодиёт таркиби материал ва энергия сиғими юқори ишлаб чиқариш турлари эвазига “оғирлашмоқда”. Истеъмол таркиби товарлар, хизматлар, озиқ-овқат маҳсулотларининг оқилона истеъмол меъёрлари йўналишида ўзгариб бориши лозим.

Макроиқтисодий даражада реал ва пул сектори ўртасидаги нисбатларни тартибга солиш алоҳида аҳамият касб этиб, улар бир-бирига нисбатан қарама-қарши бирликда жойлашган бўладилар. Ушбу секторларнинг бирига етарли даражада баҳо бермаслик ёки аҳамиятининг пасайтирилиши таркибий номутаносибликларга ва аҳоли турмуш даражасининг пасайишига олиб келади. Жами талаб ва жами таклиф ўртасида мувозанатли нисбатга эришиш зарурияти айнан шу ҳолат билан тушунтирилади.

Бирламчи, иккиламчи ва учламчи секторлар ўртасидаги, шунингдек, товар ва хизматлар ишлаб чиқариш ўртасидаги номутаносибликлар миллий иқтисодиёт учун жиддий оқибатларга олиб келиши мумкин. Иқтисодиёт

таркибида хизматлар улушининг ўсиб бориши бугунги кунда ижобий ҳолат бўлиб ҳисобланади¹³.

Бозор ислохотлари жараёнида илғор бозор ва анаъанвий институтлар ўртасидаги нисбатларни, иқтисодиётнинг институционал таркибида меъёрларга амал қилишни, шунингдек, кучли ижтимоий табақаланишга йўл қўймаслик мақсадида иқтисодиётнинг ижтимоий таркибида турли ижтимоий қатламлар турмуш фаровонлигини оқилона даражада сақлаб туриш ҳаётий муҳим аҳамиятга эга.

Юқорида кўрсатилган макроиқтисодий пропорциялар давлат иқтисодий сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда муҳим роль ўйнайди. Ушбу пропорцияларни оқилона нисбатда сақлаб туриш миллий иқтисодиёт, бошқарув тизими ҳамда мамлакатда иқтисодий ва ижтимоий жараёнларни тартибга солиш самарадорлигига баҳо бериш мезони ҳисобланади.

1.3 Мамлакатдаги инвестиция сиёсатининг таркибий ўзгаришдаги тутган ўрни ва аҳамияти

Ҳозирги кунда мамлакат иқтисодиётини ривожланиши ва уни жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига интеграциялашувини инвестицияларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Шу боис, республикамиз иқтисодиётига инвестицияларни, хусусан, хорижий инвестицияларни кенгроқ жалб этиш уларнинг мамлакатимизда ўтказилаётган иқтисодий ислохотларнинг самарали ижросини таъминлашнинг муҳим асосига айланганлиги билан боғлиқлигини тушуниб олиш қийин эмас. Мамлакатни ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ривожланишида инвестицияларнинг жумладан, хорижий инвестицияларнинг аҳамияти каттадир. Маълумки, ҳар қандай давлат жаҳон тажрибаларини ўрганмасдан, дунёнинг етакчи давлатлари илмини, фан ва

---

¹³Тўхлиев Н.Т. Тараққиётнинг ўзбек модели. – Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2012. – Б.24.

техника соҳасида эришган ютуқларини қабул қилмасдан ривожланиши мумкин эмас.

Мамлакат иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб этилиши унинг иқтисодий имкониятларининг кенгайишини тезлаштириб, барча соҳаларда ички имкониятлар ва резервларни ишга солиш, янги техника ва технологияни, экспортбоп товарларни ўзлаштиришга, уларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш орқали давлатимиз иқтисодий қудратини таъминлашда энг асосийси, аҳоли бандлиги, унинг иш ҳақи ва даромадларини ошириш каби ижтимоий муаммоларни ҳал этишда муҳим аҳамият касб этади.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А. Каримов ўз маърузаларида “Жадал ва мутаносиб иқтисодий ўсиш, чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва иқтисодиётни диверсификация қилишда фаол ва аниқ йўналтирилган инвестиция сиёсати юритиш энг муҳим омил ҳисобланади”¹⁴ – деб, таъкидлаб ўтганлар.

Бу эса биринчи навбатда мамлакатимизда инвестиция муҳитини янада такомиллаштиришни жумладан:

- хорижий инвесторларга ахборот ва бошқа хизматлар кўрсатишни жаҳон андозаларига тенглаштириш;

- инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда мамлакат ва хориж инвесторларига ёрдам кўрсатиш;

- чет эл инвестициялари билан амалга ошириладиган лойиҳаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича зарур ҳукумат қарорларини ишлаб чиқиш;

- мамлакат иқтисодий ва сиёсий барқарорлигини таъминлаш ва ҳақозо.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантириш ва мавжуд ишлаб чиқариш корхоналарини янги техника ва технологиялар билан таъминлаш учун авваламбор, киритилаётган

---

¹⁴. Каримов И.А. “Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси”. //Халқ сўзи, 2015 йил. 17 январь.

инвестиция манбаларини ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Инвестициялар, манбаларига кўра, ички ва ташқи инвестицияларга бўлинади. Ички инвестициялар манбалари давлат бюджети, корхоналар ва аҳоли маблағлари, банк кредитлари ҳамда нобюджет жамғармалари маблағлари, ташқи инвестициялар манбалари бўлиб хорижий давлатлар ва фирмаларнинг, шунингдек, халқаро молия ташкилотларининг маблағлари ҳисобланади¹⁵.

Мақсадга кўра хорижий инвестициялар бевосита ва портфель инвестицияларга бўлинади. Бевосита инвестициялар – бу капиталнинг тўғридан-тўғри экспорти бўлиб, инвестиция киритувчига шу корхона устидан назорат қилиш ҳуқуқини беради. Бунда корхона асосий компаниянинг хориждаги шаҳобчасига айланади. Бевосита хорижий инвестициялар асосан хусусий тадбиркорлик капитали шаклида бўлади ва бевосита инвестициялар асосан икки мақсадда йўналтирилади:

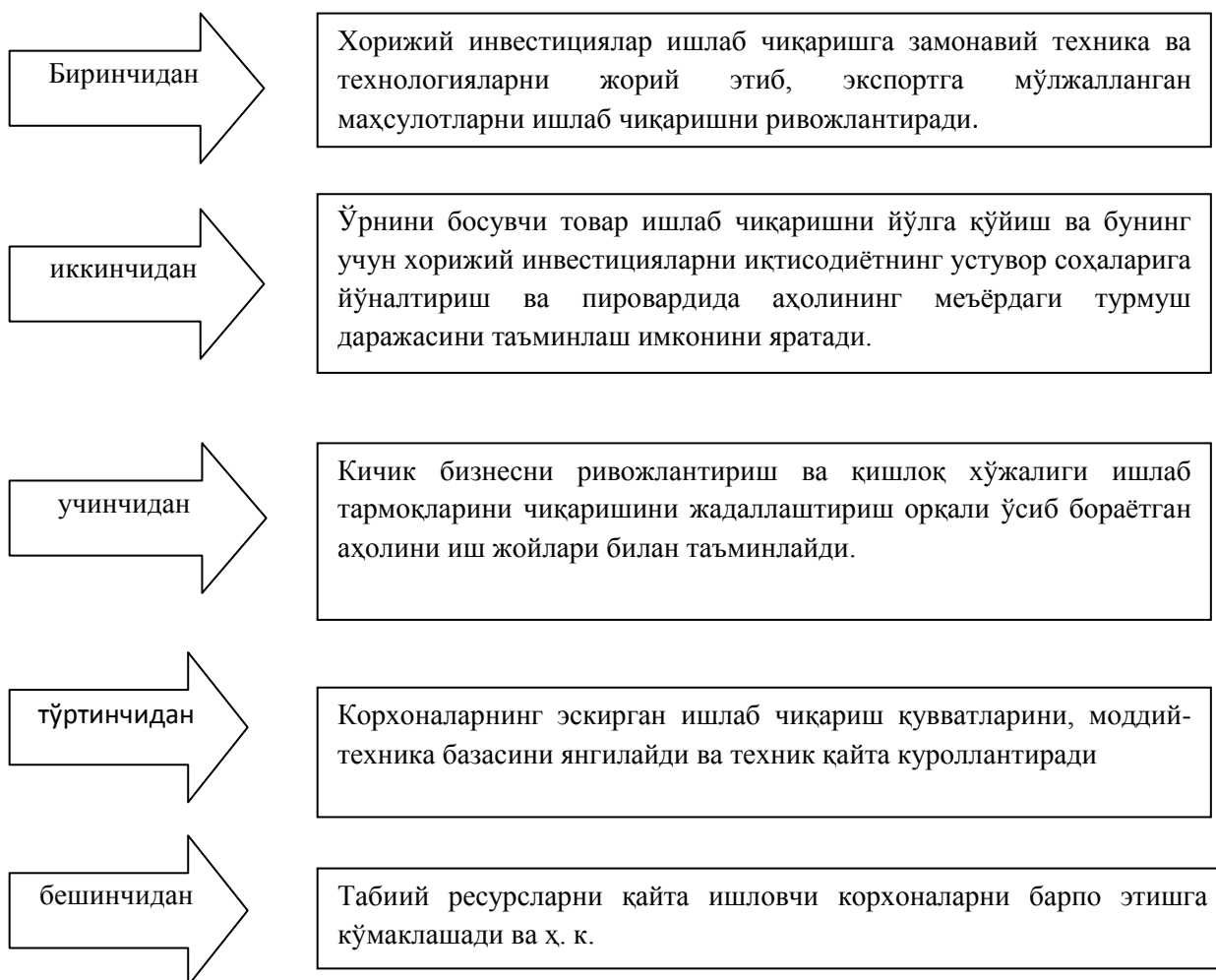
- янги компания ташкил этиш;
- банкрот бўлган компанияларни харид қилиш

Портфель инвестициялар – шундай инвестицияларки, бунда капитални даромад олиш мақсадида корхоналарнинг акциялари, облигациялари ва бошқа қимматли қоғозларини сотиб олиш учун сарфланади¹⁶. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ушбу портфель инвестициялар корхоналарнинг молиявий хўжалик фаолияти устидан назорат ўрнатиш ҳуқуқини бермасда, барча халқаро операцияларни амалга оширишда фирмалар учун муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу турдаги инвестицияларга асосан молиявий муаммоларни ечиш учун мурожаат қилинади. Шунингдек, хорижий инвестициялар йўналишига кўра, икки турга ажратилади. Жумладан, давлат томонидан кафолатланмайдиган тўғридан-тўғри инвестиция ва давлат кафолати остидаги хорижий инвестиция. Ҳозирги кунда давлат томонидан кафолатланмайдиган инвестицияларга талаб юқори бўлгани боис, тўғридан-тўғри инвестиция ҳажми дунё миқёсида ҳам ортиб бормоқда

¹⁵Б.Б.Беркинов, Б.Т.Байхонов, С.А.Абдурахимова Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма – Т.: 2011, –128 бет.

¹⁶Бекмуродов А.Ш., Карриева Я.К., Нематов И.У., Набиев Д.Ҳ., Каттаев Н.Т. Хорижий инвестициялар. Ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт, 2010. – 166 б

Умуман олганда, миллий иқтисодиётни ривожлантиришда инвестиция лойиҳаларини амалга оширишнинг аҳамияти бениҳоя катта бўлиб, у қуйидаги расмда берилганидек изоҳланади.

2-расм. Инвестиция лойиҳаларини амалга оширишнинг иқтисодиёт таркибидаги аҳамияти

Юқорида келтирилган инвестицияларни иқтисодиётдаги аҳамиятидан ташқари, мамлакатни ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ривожланишида, иқтисодиётини юксалтириш, замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозланган янги корхоналарни барпо этиш ва реконструкция қилиш учун хорижий инвестицияларни жалб қилиш нечоғлик катта ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу авваламбор, аҳоли бандлиги, унинг иш ҳақи ва даромадларини ошириш каби энг муҳим ижтимоий муаммоларни ечиш имкониятини беради. Шу боисдан ҳам ватанимизга хорижий инвестициялар

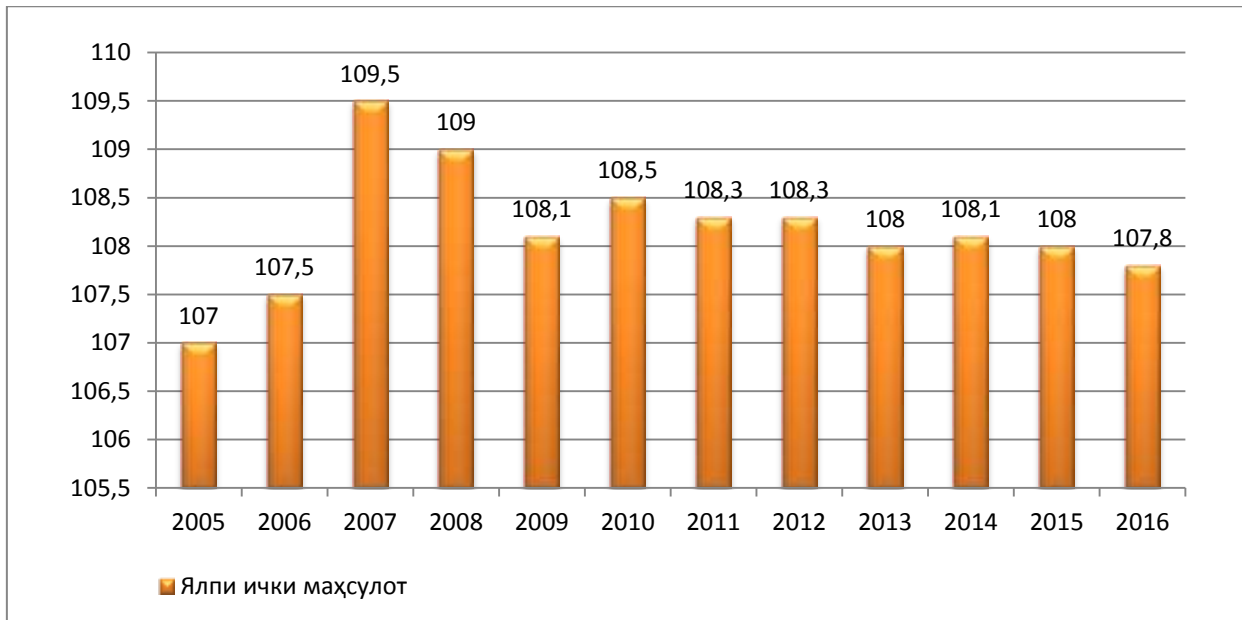
жалб этаётган корхоналарни иқтисодий рағбатлантириш ва зарурий шароитларни яратиб бериш ўта муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Юқорида таъкидланган назарий маълумотлар, ҳуқуқий асослар ва олиб борилган таҳлиллар мамлакатимизда саноат тармоқларини модернизациялаш, ишлаб чиқаришга илғор технологияларни жорий этиш ҳамда импорт ўрнини босувчи миллий маҳсулотлар ишлаб чиқаришда жалб қилинаётган тўғридан - тўғри хорижий инвестициялар муҳим аҳамият касб этиб, инвестицион сиёсатда инвестицияларнинг иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларининг жадаллаштирилишига хизмат қилишига алоҳида эътибор қаратилишини талаб этади.

II БОБ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИДА ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАРНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА ТАҲЛИЛИ

2.1 Ўзбекистон иқтисодиётининг тармоқ таркибидаги ўзгаришлар йўналишлари таҳлили

Ўзбекистонда иқтисодиётнинг таркибий тузилишини такомиллаштириш борасида олиб борилган чора-тадбирлар натижасида ижобий сифат ўзгаришларига эришилди. Бу аввалам бор ЯИМнинг тармоқ таркибида рўй берган ўзгаришларда ўз аксини топади.

2015 йилда ҳам, республика ижтимоий-иқтисодий ривожланишида ўсиш суръатлари таъминланди. Буни ижтимоий-иқтисодий ривожланишни тавсифлайдиган асосий макроиқтисодий кўрсаткичларни йиллар бўйича таққослаш орқали кўрилади.

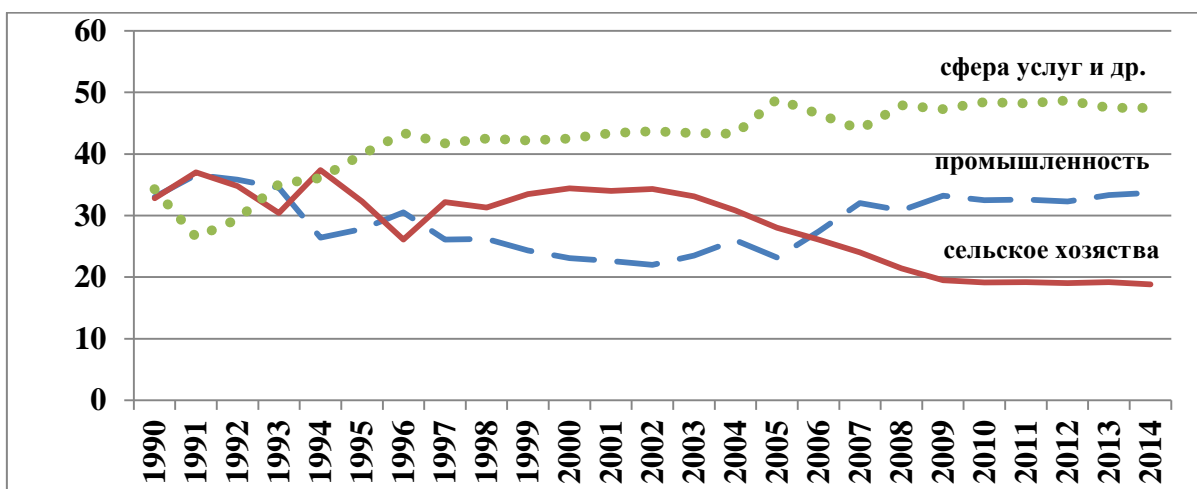
3-расм. Ялпи ички маҳсулотни ўсиш суръатлари (ўтган йилгига нисбатан %да)¹⁷

¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

Юқоридаги расмдан кўриниб турибдики агар мамлакатимизда ЯИМнинг ўсиш суръатлари 2005 - 2008 йилларда 7 – 9,5 фоиз даражасида кузатилган бўлса, кейинги йилларда жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ушбу кўрсаткичларга ўз таъсирини кўрсатиб, ўсиш суръатларида бир оз пасайиш юз берди. Бироқ мамлакатимизда чуқур ўйланган ҳолда ишлаб чиқилган ва изчил равишда олиб борилаётган самарали иқтисодий сиёсат натижасида шаклланган омиллар шундай мураккаб шароитда ҳам ЯИМнинг юқори ва барқарор ўсиш суръатларини сақлаб қолишни таъминламоқда.

Мамлакат ЯИМ ўсиш суръатларининг барқарорлигини таъминлашда иқтисодиётдаги етакчи тармоқларнинг юқори ўсиш суръатлари мустаҳкам замин бўлмоқда.

Мустақиллик йилларда Ўзбекистонда иқтисодиётни таркибий ўзгаришларига алоҳида эътибор қаратди. Гап шундаки мустақиллик йилларигача мамлакат иқтисодиёт таркиби миқдор жиҳатдан ижобий натижага эга эди лекин сифат кўрсаткичида салбий натижага эга эди. Шундай қилиб, биринчидан мамлакат иқтисодиётида қазиб олиш соҳасида хом ашё манбаси бўлиб, лекин қайта ишлаш соҳаси импорт товарига таянган эди, ишлаб чиқариш учун асосий хом ашёлар кўшни мамлакатлардан (Россия, Қозоғистон, Болтиқ бўйи мамлакатлари ва бошқалар) олиб келинар эди.

4-расм. Ўзбекистон иқтисодиётининг тармоқлар бўйича таркиби¹⁸

¹⁸ Жаҳон банкининг расмий маълумотлари <http://data.worldbank.org/indicator>

Юқоридаги расмдан кўриниб турибдики 1990 – 1996 йилларда мамлакат иқтисодиёти тизимли деформацияга учраган, ушбу давр оралиғида йирик корхоналар хом ашё танқислиги сабабли банкротга учраган. 1996 йилдан мамлакат сиёсатини самарали бошлаганлиги иқтисодий ўсиш кузатилда, шу жумладан миқдорий ўзгаришларга асосан самарали қайта ишлаш соҳаларга эътибор қаратилди. Ушбу иқтисодий ўсишнинг асосий устунлари биринчилар қаторда саноат ва ундан кейин хизмат кўрсатиш соҳалари эди.

Республикада саноатнинг юқори иқтисодий ўсиш суръатларига эришиш учун қайта ишлаш секторига алоҳида эътибор қаратилди. Шундай қилиб, Республикани қазиб олиш тармоғида юқори потенциалга эгаллиги қайта ишлаш тармоғи учун юқори потенциалга эга бўлади. Юқори қўйилган қийматга эга бўлиши учун мамлакатда қайта ишлаш соҳасида инвестицион муҳит яратилди ва фаолият юритиш учун қатор имтиёзлар жорий қилинди, хусусан ишлаб чиқарувчилар учун преференциялар берилди ва хорижий капитални жалб қилиш учун кўплаб имтиёзлар берилди.

Иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ўрта муддатли даврда бир қатор дастурлар жорий қилинди. Саноат соҳасида хом ашёни қайта ишлашни яратиш мақсадида кўп цикли ишлаб чиқариш жорий этилди (таркибий ўзгаришлар дастури). Дастур 2015-2019 йилларда таркибий ўзгаришларни изчил таъминлаш, ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш, барқарор иқтисодий ўсиш локомотивлари бўлишга қодир юқори технологияли саноат тармоқларини янада ривожлантириш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг энергия сарфи, моддий ва меҳнат харажатларини камайтириш бўйича мавжуд захиралардан янада тўлиқ фойдаланиш, шунингдек, жаҳон бозорида талаб барқарор бўлган рақобатбардош тайёр товарлар ва ярим фабрикатлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш, бунинг учун хорижий инвестицияларни, жумладан, етакчи хорижий компаниялар билан биргаликда қўшма корхоналар ташкил этиш орқали фаол жалб қилиш мақсадига йўналтирилган.

Хусусан, ушбу дастурга мувофиқ, ресурс тежайдиган буғ-газ курилмаси ва қуёш энергиясидан фойдаланиш бўйича синаб кўрилган замонавий технологияларни кенг жорий этиш асосида электр энергетика соҳасида фаолият кўрсатаётган ишлаб чиқариш қувватларини изчил модернизация қилиш ва янгиларини ташкил этишга йўналтирилган.

Нефть-газ ва нефть-кимё саноатида табиий газ ва газ конденсатини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматга эга маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ва турини кенгайтириш режалаштирилмоқда. Кимё саноатида ишлаб чиқариш ва экспортни мураккаб минерал ўғитлар, полимерлар, синтетик каучук, метанол ва кенг турдаги маиший-кимё товарлари ишлаб чиқариш бўйича замонавий технологияларни жорий этиш орқали диверсификация қилишга йўналтирилган.

Юқоридаги таҳлилларда мустақиллик йилларида иқтисодиёт таркибининг ривожланиши кўриб ўтилди, лекин булар келажакда иқтисодиётнинг ривожланиш баҳоларини ва таҳлилларини бера олмайди, бунинг учун иқтисодиёт тармоқлар таркибини таҳлил қилиш керак. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда иқтисодиёт тармоқларини инновацион ривожланишига алоҳида эътибор қаратилмоқда, хусусан агрардан индустриалга, қазиб олишдан қайта ишлашга, энерго сиғимлидан энерго тежовчига, экстенсивдан интенсивга. Бу эса жаҳон тажрибаси барқарор ривожланишнинг институционал асоси эканини намоён этади. Сўнгги йилларда Ўзбекистонда давлат бунга катта эътибор қаратмоқда хусусан Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А. Каримов шундай деб таъкидлаган «Бошқача айтганда, хом ашёни жаҳон бозорида талаб катта бўлган маҳсулотга айлантириш учун қайта ишлашнинг 3-4 босқичли тизимига ўтишимиз зарур. Бу тизимнинг маъно-моҳияти шундан иборатки, у биринчи босқичда хомашёни дастлабки қайта ишлаш, яъни ярим фабрикатлар тайёрлаш, кейинги босқичда саноат асосида ишлаб чиқариш

учун тайёр материалларга айлантириш, учинчи, якуний босқичда эса истеъмол учун тайёр махсулот ишлаб чиқаришни назарда тутди.»¹⁹.

Бундан кўриниб турибдики иқтисодиётни таркибий ўзгаришлар шароитида иқтисодий ривожланишни янги босқичга ўтиш учун кўп босқичли, кўшимча қийматли тайёр махсулотлар ишлаб чиқаришга ихтисослашишга иқтисодиётнинг асосий йўналишлари катта эътибор қаратмоқда.

Назариядан бизга маълумки саноатнинг инновацион ривожланган ва билимга асосланган, кам меҳнат талаб қиладиган, капитал қайтими юқори бўлган саноат тармоғи автомобилсозлик ва метални қайта ишлаш ҳисобланади. Ушбу тармоқнинг саноатдаги улуши 1997 йилда 7,6% ни ташкил этган бўлса 2015 йилга келиб 5,9% га ошиб 13,5% ни ташкил этди. Аҳоли турмуш даражасини яхшилаш мақсадида уларни сифатли озиқ-овқат махсулотлари билан таъминлаш учун озиқ-овқат саноатини ривожлантиришга давлат томонидан алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан ушбу тармоқнинг саноатдаги улуши 1997 йилда 10,4% ни ташкил этган бўлса 2015 йилга келиб унинг улуши 20,2% ни ташкил этди, бу эса республика бозорини етарли даражада эҳтиёжини қондираётганлигидан далолат беради. Бизга маълумки республикада кенг кўламда қурилиш ишлари (давлат ва хусусий миқёсда) олиб борилмоқда. Шу сабабли қурилиш материаллари ишлаб чиқаришнинг саноатдаги улуши 2015 йилга 5,1% ни ташкил қилди, ва саноатнинг реал ҳажми 4 мартага ошди, натижада саноатнинг кўшимча қиймати 2 мартага ошди. Таҳлилдан кўриниб турибдики саноатнинг оралик истеъмоли 19 йил ичида (1997-2015) 4,35 мартага ошган. Бу эса Ўзбекистон Республикасида қайта ишлаш тармоғида юқори суръатларда ривожланаётганлигини кўрсатади.

---

¹⁹Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамадан, олиб борилаётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. – Тошкент.: 2016

1-жадвал

Саноатнинг асосий тармоқлар бўйича махсулот ишлаб чиқариш таркиби (%да)²⁰

Номланиши	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
электрэнергетика	11.6	9.9	10.2	8.5	8.1	7.7	9.1	10.9	11.3	10	9.4	8.6	8.7	8.1	7.9	7.7	7.1	7.3	7,4
Ёқилғи	16.4	14.9	13.3	15.3	13.2	13.4	12.2	13.4	16.2	17	17.7	20	21.3	19.8	17.3	18	15	13.3	12,5
металлургия	10.4	10.8	10	11.4	12.3	14.9	16.8	18	19.4	20.8	18.1	15.4	13.9	13.3	13	12.6	11.3	11.6	10,9
Автомобилсозлик ва метални қайта ишлаш	7.6	12.9	11.7	9.9	11.2	10.3	12.3	12.2	13	13.8	15.4	16.1	16.3	16.1	16.2	17.5	18.8	19.2	13,5
Қурилиш материаллари	6	5.6	5.5	5.4	5.2	4.6	4.1	3.9	3.6	4.2	5.2	5	5	4.9	5.3	5.5	6.5	6.4	5.1
Енгил	21.4	17.9	17.3	19.1	20	19.5	19.7	19.2	16.6	14.6	13.7	12.6	12.1	13.3	13.4	12.9	13.2	14.1	16,2
Озиқ-овқат	10.4	12.3	13.6	13.3	12.6	14.3	12.3	9.5	8.2	8.9	9.3	10.7	11.4	12.8	14.1	13.2	15.7	15.1	20,2
Бошқа тармоқлар	16.2	15.7	18.4	17.1	17.4	15.3	13.5	12.9	11.7	10.7	11.2	11.6	11.3	11.7	12.8	12.6	12.4	13	7,2

²⁰ Государственный комитет по Статистике Республики Узбекистан / Статистический ежегодник 2008. –Т.: 2009 г.; Государственный комитет по Статистике Республики Узбекистан / Статистический ежегодник 2012. –Т.: 2013 г.; Государственный комитет по Статистике Республики Узбекистан / Статистический ежегодник 2014. –Т.: 2015г.

Республикада хизматлар соҳасига сўнгги йилларда алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан 2011 йилда транспорт хизматлари ва умумий овқатланиш ушбу соҳанинг локомативи бўлиб (29,5: 21,5)% ни мувофиқ тарзда ташкли этган, 2014 йилга келиб компьютерни дастурлаш, соғлиқни сақлаш, қурилиш хизматлари ва бошқалари ривожланди.

2-Жадвал

Хизматлар тармоқларининг умумий соҳа бўйича улуши (%да)²¹

Хизматлар	2011	2012	2013	2014
Алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари	6,4	6,0	5,4	5,1
Компьютерни дастурлаш хизматлари	х	0,2	0,2	0,2
Молиявий хизматлар	8,3	8,4	8,4	8,2
Транспорт хизматлари (логистикани инобатга олиб)	29,5	28,5	27,8	26,3
Қурилиш хизматлари	х	4,6	4,8	5,2
Технологик ускуналарни таъмирлаш ва техник хизмат кўрсатиш хизматлар	х	0,6	0,5	0,8
Қишлоқ хўжалиги техникаларни таъмирлаш ва техник хизмат кўрсатиш хизматлари	х	0,1	0,1	0,1
Туристик хизматлар (меҳмонхоналар билан бирга)	0,2	0,5	0,5	0,5
Савдо ва умумий овқатланиш хизматлари	21,3	22,1	22,4	22,9
Маиший хизматлар	1,3	2,2	3,5	3,6
Таълим хизматлари	х	2,7	2,8	2,6

²¹ Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари www.stat.uz

Соғлиқни сақлаш хизматлари	х	0,9	1,0	1,1
Услуги в сфере сельского хозяйства	х	х	0,6	0,5
Прочие услуги	20,2	23,2	21,9	22,9

Сўнги йилларда мамлакатда агросаноат мажуаси ишлаб чиқаришни экспортга йўналтиришга этибор берилмоқда. Ушбу ислохотлар иқтисодий диверсификация қилиш ва республикани озиқ - овқат хавфсизлигини таъминлашда асос бўлади.

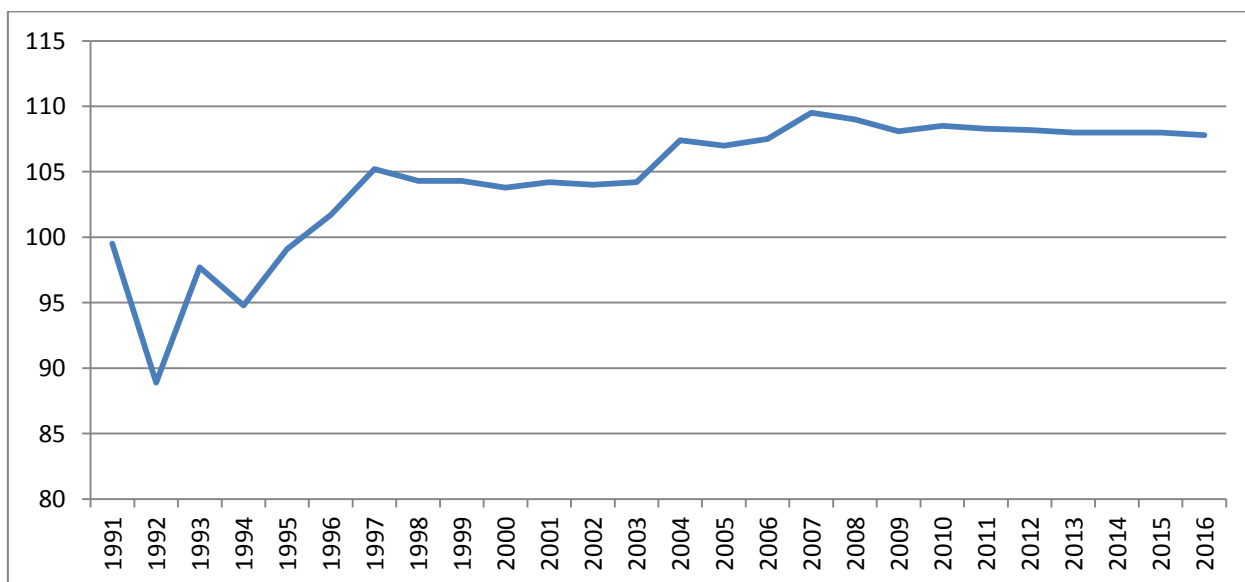
2.2 Таркибий ўзгаришларни амалга оширишда инвестиция оқимининг таҳлили

Ишлаб чиқариш фаолият юртишида инвестициялар муҳим аҳамиятга эга. Инвестициялар ишлаб чиқаришни модернизациялаш, уни рақобатдошлигини ошириш ва ишлаб чиқариш жараёнида инновацион жараённи жадаллаштиришга олиб келади. Бундан ташқари инвестициялар иқтисодий соҳаларида рентабеллиги юқори ва истикболли тармоқларни ривожланиши натижада мамлакат иқтисодиёти тармоқлари таркибида рақобатдош локомотив тармоқни шакллантирилишига олиб келади.

Мамлакатимизда давлат томонидан ички ва ташқи инвестицияларни жалб этиш улар фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича қатор чора тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу борада 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар Стратегиясининг учинчи устувор йўналишининг таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодийнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш қисмида “ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш, транспорт-

коммуникация ва ижтимоий инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишга қаратилган фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш²²» деб таъкидлаган.

Ҳар бир иқтисодий тизим эски тизимдан янги тизимга ўтиш давомида иқтисодий деформацияга учрайди, бу ҳолатда иқтисодий стагнация ва иқтисодий рецессия ҳаттоки инқирозларни мамлакат иқтисодиёти бошидан кечиради. Ўзбекистон Республикаси ҳам мустақилликка эришгач кўплаб корхоналар ҳам ашёни бошқа давлатлардан келиши ёки бизда етиштириладиган маҳсулотларни аксарияти бошқа мамлакатларда жойлашган ишлаб чиқариш корхоналари учун ҳам-ашё бўлганлиги сабабли миллий иқтисодиёт тармоқлари тақрибида кучли деформациялар кузатилиб мамлакат ялпи ишлаб чиқариш ҳажми 1995 йилда 1990 йилга нисбатан қарийб 20 % га камайган, факатгина 2000 йилга келиб иқтисодиёт тармоқлари таркиби ҳозирги ҳолат учун асос бўлган ҳолатга ўтиб миллий иқтисодиёт ривожланишининг янги босқичига ўтган. Сўнги ўн йилликда (2006-2016) эса иқтисодий ўсиш суръатлари ўртача 8,2 фоизни ташкил этиб 2016 йилда 7,8 фоизни ташкил этди.

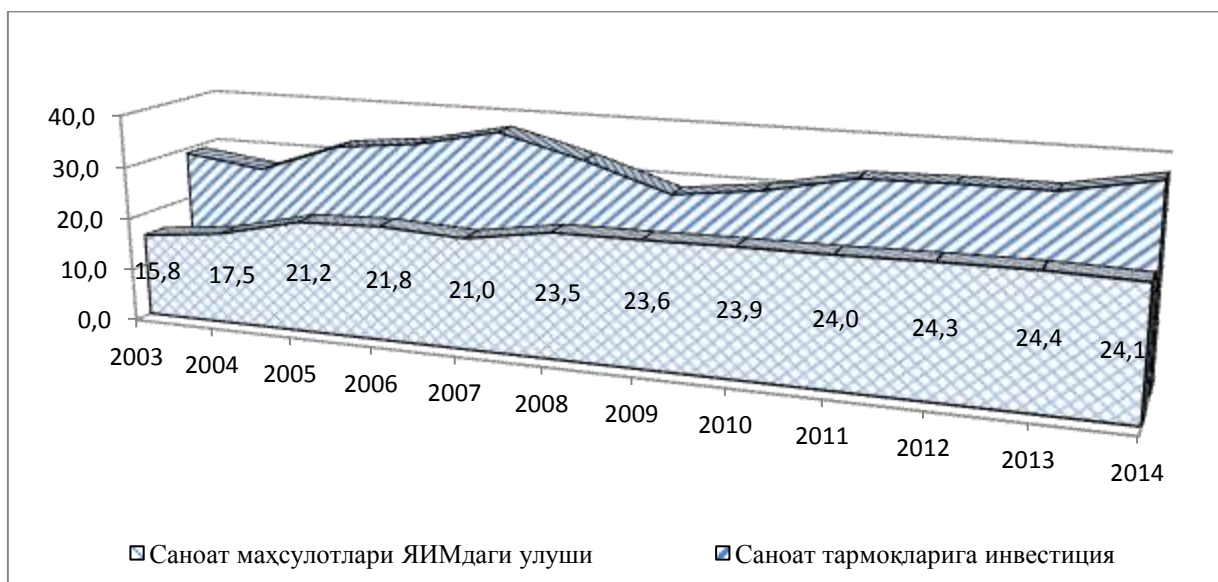

3-расм. Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ўсиш суратлари, фоизда.²³

²² «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Президент Фармони ПФ-4947, 2017 йил 7 февраль.

Мамлакатимизда сўнгги ўн йилликда (2006-2016) иқтисодий ўсишнинг 8 фоиздан юқори бўлишида иқтисодиёт тармоқларида юқори самарадорликга эга инвестицияларнинг жалб этилганлиги сабаб бўлди. Жалб этилган инвестицияларнинг аксариятини саноат ва хизмат кўрсатиш соҳаларига йўналтирилган инвестициялар ташкил этди.

Саноат тармоқларида 2003-2006 йиллар инвестиция оқими ўртача йиллик инвестиция оқимининг 30,7 фоизини ташкил этиши тамоқнинг ялпи кўшилган қиймати 2006 йилда ЯИМ даги улушини 21,8 фоизга етказди, 2003 йилга нисбаттан 6 фоиз пунктга ўсишига хизмат қилди. 2008 йилдан бошлаб саноат тармоқларида ўтган йилги инвестициялар ва давлат томонидан олиб борилаётган саноатни қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари натижасида инновацион коридор ҳосил бўлиб саноатнинг ЯИМдаги улуши 33,5 фоизга кўтарилди. Иқтисодиёт тармоқларида инновацион коридорнинг ҳосил бўлиши эса 2006-2008 йилларда бу соҳага жалб этилган инвестицияларнинг умумий инвестициялардаги улушининг ўртача 34,8 фоизни ташкил этганлиги сабаб бўлди.

4-расм. Ўзбекистон Республикаси саноат тармоқларига киритилган инвестиция таҳлили²⁴

²³ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

²⁴ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси пахта ишлаб чиқариш бўйича дунёда бешинчи ўринда, пахта толасини экспорт қилиш бўйича эса иккинчи ўринда туради. 2010 йилда пахтачиликда 3442,8 минг тонна пахта хомашёси етиштирилган, бу эса 1991 йилга нисбатан 74,1 %ни, 2000 йилга нисбатан 11,5 %ни ташкил этган бўлса, 2009 йилга нисбатан 101,2 %га етганлигини кўришимиз мумкин. Мамлакатда етиштирилаётган пахта ҳосилдорлиги ортиши ва тола сифатининг кескин яхшиланиши иқтисодиётимизга жуда катта иқтисодий самара келтириб, дунё давлатлари ва республикамизнинг тўқимачилик саноати талаб қиладиган толалар етиштирилмоқда.

Биринчи Президентимиз И.А. Каримов томонидан мамлакатнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётини, жумладан қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш концепциялари ишлаб чиқилди. Мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш устувор йўналиш сифатида белгиланди ва энг аввало, қишлоқ хўжалигида чуқур ислохотлар амалга оширила бошланди.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг янги босқичига ўтила бошланди, қишлоқ хўжалиги тармоқлари таркибига кўра диверсификациялашув даражаси оширилиб унинг қишлоқ хўжалигида интенсив боғларнинг ташкил этилиши, балиқчилик, қуёнчилик, паррандачилик ва бошқа тармоқлари ривожлантирилмоқда. Бу бир томондан, мамлакатимиз озиқ-овқат хавфсизлигини оширса, иккинчи томондан мамлакатда қишлоқ хўжалигини рақобатдошлигини ошириб жаҳон бозорига янги маҳсулот тури билан кириши ва уни эгаллаши имкониятини беради.

Республикамизда қишлоқ хўжалиги тармоғига жалб этилган инвестициялар умумий инвестициялардаги улуши унчалик катта бўлмаган (ўртача 4 фоиз) бўлсада унинг ялпи ишлаб чиқариш ҳажми барқарор суръатлар билан ўсиб, соҳанинг ялпи ишлаб чиқариш ҳажми сўнгги ўн йил мобайнида қарийб 2 бараварга ошган. Соҳанинг ялпи ишлаб чиқариш

ҳажмидаги улуши эса 2003 йилги 28,5 фоиздан 2014 йилда 17,2 фоизни ташкил этган.

5-расм. Қишлоқ хўжалиги тармоқларига жалб этилган инвестициялар динамикаси таҳлили²⁵

Юқоридаги таҳлил натижаларидан кўриниб турибдики мамлакатимизда қишлоқ хўжалигида олиб борилган мақсадли самарали иқтисодий истоҳотлар натижасида соҳанинг инвестицион самарадорлиги ошиши ва унинг барқарор ривожланишига замин яратган.

Республикаимизнинг саноат тармоғида иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга оширишда локомотив тармоқ ҳисобланади.

Ресурс тежайдиган буғ-газ қурилмаси ва қуёш энергиясидан фойдаланиш бўйича синаб кўрилган замонавий технологияларни кенг жорий этиш асосида электр энергетика соҳасида фаолият кўрсатаётган ишлаб чиқариш қувватларини изчил модернизация қилиш ва янгиларини ташкил этишга қаратилган ислоҳотлар олиб борилмоқда.

Нефть-газ ва нефть-кимё саноатида табиий газ ва газ конденсатини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматга эга маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ва турини кенгайтиришга эътибор қаратилмоқда.

Кимё саноатида ишлаб чиқариш ва экспортни мураккаб минералўғитлар, полимерлар, синтетик каучук, метанол ва кенг турдаги

²⁵ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

маиший-кимётоварлари ишлаб чиқариш бўйича замонавий технологияларни жорий этишорқали диверсификация қилиш асосий мақсад саналади.

Технологик етакчи корхоналар билан ҳамкорликда импорт ўрнини босадиган қишлоқ хўжалиги техникаси, юк автомобиллари ҳамда бутловчи қисмлар ишлаб чиқариш бўйича янги қувватлар ташкил этиш ва фаолият кўрсатаётган корхоналарни кенгайтириш истиқболли дастурлар сифатида баҳоланмоқда.

Маҳаллий хомаш ёни чуқур қайта ишлаш асосида ички ва жаҳон бозорида харидоргир бўлган рақобатбардош тайёр маҳсулотлар ҳамда ярим фабрикатлар, жумладан, бўялган ип, мато, ишлов берилган тери, трикотаж, тикувчилик, пойабзал ва атторлик-чарм буюмлари ишлаб чиқариш ҳисобидан тўқимачилик ҳамда чарм-пойабзал саноати тузилмасини янада яхшилаш бўйича кенг миқёсда чора - тадбирлар амалга оширилмоқда.

Электротехника ускуналари тайёрлаш бўйича юқори технологияли ишлаб чиқаришларни жадал ривожлантириш ва ўзлаштириш, ахборот-коммуникация технологиялари учун ускуна ва эҳтиёт қисмлар, кенг турдаги экологик тоза қурилиш материаллари ишлаб чиқариш бўйича янги корхоналар ташкил этиш замоннинг талабига айланган.

Халқаро ярим тайёр озиқ-овқат маҳсулотлари бозорида харидоргир бўлган сублимация, вакуумли қадоқлаш, чуқур музлатиш ва мева-сабзавотларни замонавий қайта ишлаш усулларининг бошқа технологияларини кенг ўзлаштириш йўли билан озиқ-овқат саноатининг ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтиришдан иборат.

Саноат тармоқлари таркибини таркибий ўзгартирилиши ишлаб чиқаришни модернизациялашга эришишга ва тармоқларни диверсификациялаш жараёнини такомиллаштиришга олиб келади.

2.3 Ўзбекистон Республикаси ташқи савдосининг тармоқ таркибидаги ўзгаришлар динамикаси ва таҳлили

Фан-техника тараққиётининг ривожланиши натижасида халқаро меҳнат тақсимоти ва ихтисослашувининг чуқурлашиши глобаллашув ва халқаро иқтисодий интеграция жараёнларининг жадаллашувига олиб келди. Бу эса ўз навбатида миллий хўжаликларнинг жаҳон хўжалик тизимига боғлиқлигини кучайтириб, ташқи иқтисодий алоқаларни иқтисодий ўсишнинг асосий шартларидан бирига айлантирди. Айтилиши мумкин, вақтда ташқи иқтисодий фаолиятнинг ривожланиши жаҳон хўжалик тизимида интеграциялашувнинг муҳим омилларидан бири бўлиб қолди. Ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида ҳеч бир мамлакат жаҳон хўжалигидан алоҳида тараққий топиши мумкин эмас. Россиялик халқаро иқтисодий интеграция соҳасида етакчи олим Ю.Шишков таъкидлаганидек, бугунги кунда “Янги тарихий феномен шаклланимоқда: моно давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий организмлари (миллий хўжаликлар) полидават мажмуаларига бирлашмоқда. Улар шаклан давлатлараро бўлиб қолаётган бўлсада, мазмунан тобора ягона хўжалик ва ижтимоий-маданий организмга айланимоқда”²⁶.

Мана шундай шароитда ҳар бир мамлакат ўзининг табиий-иқтисодий ресурслари ва рақобат афзалликларига асосланиб самарали тарзда жаҳон иқтисодиётига интеграциялашишга ҳаракат қилади.

Ўзбекистон Республикаласининг жаҳон хўжалик тизимида интеграциялашувида ташқи савдони ривожлантириш, экспорт салоҳиятини ошириш, халқаро меҳнат тақсимоти ва ихтисослашуви имкониятларидан самарали фойдаланиш алоҳида аҳамият касб этади. Шу сабабли иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг ҳозирги босқичида ташқи иқтисодий фаолиятни ривожлантириш, унинг тармоқ таркибини такомиллаштириш

---

²⁶ Шишков Ю.В. Теоретические проблемы мировой системы хозяйствования. //Экономическая теория национальной экономики и мирового хозяйства. М., 2007. – с.257.

мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясининг энг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Шу муносабат билан мазкур мамлакатимиз давлат мустақиллигини қўлга киритгач, жаҳон хўжалик тизимига интеграциялашиш билан боғлиқ масалаларни ҳал этишга алоҳида эътибор қарата бошлади. Бунинг ёрқин мисоли сифатида халқаро иқтисодий ташкилотлар фаолиятида кенг иштирок этаётганлигидир.

Мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ Марказий Осиё мамлакатлари, жумладан, Ўзбекистон ва Қозоғистон Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг иқтисодий муассасалари, Жаҳон банки, Халқаро Валюта Фонди, Халқаро Молия Корпорацияси каби халқаро молиявий-иқтисодий ташкилотларга аъзо бўлиб кирдилар.

Ўзбекистон Республикасининг ташқи савдо сиёсатининг ўзига хос хусусиятларидан бири шундан иборатки, унда аввало анъанавий маҳсулотлар экспортини оширишга ва ундан тушган валюта тушумларини ишлаб чиқаришнинг бошқа соҳаларига сарфлашга ва шу орқали иқтисодиётнинг бир томонлама, хом ашёга асосланганлигига барҳам беришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ишлаб чиқариш ва инвестициялар ҳажмининг пасайиши, инфляция суръатларининг юқорилиги, ички ва ташқи қарзларнинг ўсиши мустақилликнинг дастлабки йилларида ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш ва ташқи савдо алоқаларини кенгайтириш Ўзбекистон иқтисодиётини қўллаб-қувватловчи асосий омиллардан бири бўлди.

Бундан ташқари иқтисодий ислохотларнинг бошланғич босқичидаги ҳаётий муҳим муаммо - мамлакат истеъмол бозорини тўлдириш асосан импорт ҳисобидан ҳал қилинди. Очиқ иқтисодиёт асослари ва хўжалик юритишнинг бозор тамойилларини барпо этиш ҳамда халқаро меҳнат тақсимоли имкониятларидан самарали фойдаланиш асосида жаҳон хўжалигига интеграциялашишга қаратилган ижтимоий-иқтисодий

ислохотлар халқаро савдода фаол иштирок этиши учун кенг имкониятлар тақдим этди. Бунинг натижасида ташқи савдо ҳажмининг юқори суръатларда ўсиши кузатилди.

Жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, 2000 йилга нисбатан 2013 йилда ташқи савдо айланмаси ўсиш тенденциясига эга бўлган. Айни вақтда экспорт ҳажмининг импорт ҳажмига нисбатан юқорироқ суръатларда ривожланганлигини таъкидлаш лозим. Лекин 2014-2015 йилларда экспорт ҳажмининг импорт ҳажмига нисбатан ўсиши бироз камроқ бўлган.

Мамлакатимизда ташқи савдо айланмаси ҳажми 2000-2015 йиллар давомида 6,2 млрд доллардан 24,5 млрд долларгача, яъни 3,9 мартага ўсган бўлса, экспорт ҳажми 3,26 млрд доллардан 12,13 млрд долларгача, яъни 3,7 мартага, импорт ҳажми 2,95 млрд доллардан 12,14 млрд долларгача, яъни 4,1 мартага ўсди.

3-жадвал

Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо динамикаси
(млрд.АҚШ долл.)²⁷

Йиллар	Ташқи савдо айланмаси	Экспорт	Импорт
2000	6,2	3,26	2,95
2005	9,5	5,41	4,09
2006	11,17	6,39	4,78
2007	14,23	8,99	5,24
2008	21,2	11,5	9,7
2009	21,2	11,7	9,4
2010	21,8	13,0	8,8
2011	25,5	15,0	10,5

²⁷Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

2012	26,4	13,59	12,8
2013	28,1	14,3	12,8
2014	27,5	13,5	13,9
2015	24,5	12,13	12,41

Сўнги йилларда Ўзбекистон экспортининг товар таркибида бир қатор ўзгаришлар юз бериб, ушбу ўзгаришларнинг асосийлари қуйидагилардан иборат:

- пахта толаси мамлакат экспортининг асоси сифатида сақланиб қолаётган бўлсада, унинг улуши мустақиллик йилларида сезиларли даражада пасайди хусусан 2006 йилда пахта толаси жами экспорт улушининг 17,2 % ни ташкил қилган бўлса 2015 йилга келиб бу кўрсаткич 6,1 % ни ташкил этди;

- мамлакат экспортида энергия манбалари ва нефть маҳсулотлари тобора катта улушга эга бўлиб бормоқда (таҳлил қилинаётган давр мобайнида энергия манбалари ва нефть маҳсулотларининг улуши 13,1 фоиздан 22,1 фоизгача ўсган);

- мамлакат экспорт ҳажмида озиқ-овқат маҳсулотларининг улуши ўсиш тенденциясига эга бўлмоқда (2006 йилда озиқ - овқат маҳсулотларининг экспортдаги улуши 7,9 % ни ташкил қилиб 2015 йилда бу кўрсаткич 10,8 % ни ташкил этди);

- экспорт таркидаги хизматлар соҳаси йилдан - йилга тез сураётларда ўсиб бориб 2006 йилда экспортдаги улуши 12,1% ни ташкил этган бўлса 2015 йилга келиб бу кўрсаткич 25,2 % ни ташкил этди;

4-жадвал

Ўзбекистон Республикаси экспортининг товар таркиби(фоизда)²⁸

Номланиши	Йиллар				
	2006	2008	2010	2012	2015

²⁸Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

Жами	100	100	100	100	100
Озиқ-овқат маҳсулотлари	7,9	4,5	9,7	6,4	10,8
Энергия манбалари ва нефть маҳсулотлари	13,1	24,7	22,8	34,6	22,1
Кимёвий маҳсулотлар ва пластмассалар	5,6	5,6	5,1	5,6	5,1
Пахта толаси	17,2	9,3	9,0	9,3	6,1
Қора ва рангли металлар	12,8	7,0	6,9	7,8	6,8
Машина ва ускуналар	10,1	7,6	5,5	6,6	1,3
Хизматлар	12,1	10,4	9,1	17,3	25,2
Бошқалар	21,1	30,9	27,7	12,5	22,6

Жадвал маълумотларидан яна шуни кўриш мумкинки, унда ҳалигача хом ашё маҳсулотлари сезиларли ўринга эга. Бундай ҳолат бир қатор салбий оқибатларни келтириб чиқаради. Хусусан:

- хом ашё маҳсулотлари қийматида тайёр маҳсулотларга нисбатан кўшилган қиймат салмоғи паст бўлади. Шундан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, барқарор иқтисодий ўсиш ва аҳоли турмуш фаровонлигини яхшилашни таъминлашга иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, ҳамда ишлаб чиқарилаётган ва экспорт қилинаётган товарлар таркибида тайёр маҳсулотлар улушини ошириш орқалигина эришиш мумкин;

- жаҳон хом ашё маҳсулотлари бозори конъюнктураси тайёр маҳсулотлар бозоридан фарқли ўлароқ нобарқарор ва унда тебранишлар даражаси юқори ҳисобланади. Бунинг энг асосий сабаби шундаки, хом ашё маҳсулотларининг нарх ва даромадлар бўйича талаб эластиклиги паст. Шу сабабли бу ҳолат макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсиш суръатларига салбий таъсир кўрсатиши мумкин;

- хом ашёга асосланган экспорт таркибининг яна бир салбий жиҳати шундан иборатки, жаҳон бозорида хом ашёга бўлган нархлар юқори бўлган шароитда хом ашё экспорт қилувчи мамлакатларда миллий валюта алмашув курсининг қимматлашуви юз беради. Бу эса миллий қайта ишловчи корхоналар рақобатбардошлигининг пасайишига олиб келади ва инфляция даражаси ошади. Ўзбекистон Республикаси ушбу муаммога барҳам бериш мақсадида барқарорлаштириш фондини барпо этиш йўлидан бормоқда. Бу фондлар мамлакатга кириб келаётган “ортиқча” валюталарни жамлаш ва давлат харажат дастурларининг барқарорлигини таъминлаш имконини беради;

- жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, экспорт таркибида хом ашё маҳсулотлари катта улушга эга бўлган мамлакатларда аҳолининг табақалашув даражаси юқори бўлиши кузатилади. Мутахассислар фикрича, мамлакатнинг энг бой 10 фоиз аҳолиси даромадларининг энг қашшоқ 10 фоиз аҳоли даромадларига нисбати 7 мартадан юқори бўлса, мамлакатдаги ижтимоий муҳит салбий томонга ўзгариши юз беради. Бугунги кунда Қозоғистонда бу кўрсаткич 14 баробарни ташкил этади ва мазкур кўрсаткич бўйича Россиядан кейин иккинчи ўринни эгаллайди.

Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А. Каримов томонидан Вазирлар Маҳкамаси йиғилишида сўзлаган маърузасида илгари сурилган тайёр рақобатбардош маҳсулотлар экспортини фаол ошириш ва бу маҳсулотлар етказиб бериладиган мамлакатлар географиясини янада кенгайтириш вазифасини амалга ошириш экспорт ҳажмини барқарор ўстириш, ташқи бозордаги ўзгаришлар

таъсирида унинг ҳажми кескин камайиши хавфини бартараф этиш имконини беради.

Экспорт қилинаётган товарларни диверсификация қилиш, уларни импорт қилувчи мамлакатлар географиясини кенгайтириш бу мамлакатлардан бири ёки бир гуруҳининг иқтисодиётида муаммолар рўй берганда ҳам экспорт ҳажмининг кескин пасайиб кетишига йўл қўймаслик имконини беради.

Ўзбекистонда ўтган йиллар мобайнида экспорт қилувчи корхоналарни кўллаб-қувватлаш борасида амалга оширилган чора-тадбирлар иқтисодиётимизнинг экспорт салоҳиятини юксалтириш, ташқи савдо таркибида ижобий силжишларга эришиш, унинг ҳажмини барқарор ўстириш имконини бермоқда.

Шундай қилиб, иқтисодиётнинг тармоқ таркибини такомиллаштириш ва экспортни диверсификациялаш соҳасида эришилган натижаларга қарамасдан ҳозирги пайтда ҳал этилиши лозим бўлган қатор муаммолар ҳам мавжуд бўлиб, уларнинг муваффақиятли ҳал этилиши Ўзбекистон ва Ҳориж мамлакатлари билан ташқи савдо алоқаларини ривожлантиришга ҳамда жаҳон хўжалик тизимига самарали интеграциялашувига ижобий таъсир кўрсатади.

Ш БОБ. МАМЛАКАТ ИҚТИСОДИЁТИ ТАРКИБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

3.1 Инвестиция оқимини самарали таркибий ўзгаришларни амалга ошириш йўллари

Иқтисодиётнинг глобаллашуви шароитида ва бозор муносабатлари талабларидан келиб чиқиб, жаҳонда инвестициялар учун қатъий рақобатли кураш изчил давом этмоқда. Ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш, республика иқтисодиётига бевосита хорижий инвестицияларни жалб қилинишини таъминлайдиган ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларни такомиллаштириш, хорижий инвестицияларга нисбатан очик эшиклар сиёсатини ўтказиш, маблағларни мамлакатнинг иқтисодий мустақиллигини таъминловчи устувор йўналишларда ҳамда рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш билан боғлиқ йўналишларда мужассам қилиш республикада ўтказилаётган инвестиция сиёсатининг асосий тамойилларидир.²⁹

Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, муҳим юқори технологияли қувватларни ишга туширишни жадаллаштириш, транспорт ва коммуникация инфратузилмасини ривожлантириш асосида таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштиришга йўналтирилган фаол инвестиция сиёсатининг амалга оширилиши натижасида 2015 йилда Ўзбекистонда ўзлаштирилган инвестициялар ҳажми 2014 йилга нисбатан 9,6 фоизга ўсиб, 40,7 трлн сўмдан кўпни ташкил қилди. Ўзлаштирилган инвестициялар умумий ҳажмининг 3,3 млрд долларини ёки 21 фоиздан ортиғини чет эл инвестициялари ва кредитлари (ўсиши 9,1 фоиз), шу жумладан 2,4 млрд долларини тўғридан-тўғри чет эл инвестициялари ташкил қилди. 2015 йилда Тикланиш ва тараққиёт жамғармасининг иқтисодиётнинг стратегик тармоқларида йирик инвестиция лойиҳала- рини

---

²⁹Махмудов Н.М, Маджидов Ш.А. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2010. – 86 б.

амалга ошириш учун ўзлаштирилган маблағлари ҳажми 728,6 млн долларни ташкил қилди. Инвестициялар таркибида энг катта ҳажмни мар- казлашмаган инвестициялар (инвестициялар умумий ҳажмининг 78,2 фоизи), унинг 30,9 фоизини хўжалик юритувчи субъектларнинг ўз маблағлари (ўсиш 12,6 фоиз) ташкил қилди, бу ишлаб чиқаришларни дивер- сификация қилиш ва рақобатбардошлигини ошириш тармоқ дастурлари ҳамда минтақаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ҳудудий дастурларининг фаол амалга оширилиши натижаси бўлди.

Молиялаштириш манбалари таркибига тўхталадиган бўлсак (5-жадвал), 2015 йилда умумий инвестициялар ҳажмида давлат бюджети маблағлари 4,5 фоиз; чет эл инвестициялари 26,5 фоиз; корхоналар ва аҳоли маблағлари 55,8 фоизни ташкил этган.

5-жадвал

2005-2015йилларда инвестициялар таркибининг ўзгариши, (%да)³⁰

Молиялаштириш манбалари	2005	2006.	2007	2008	2009	2010	2012	2013	2014	2015
Давлат бюджети	12,7	10,7	9,0	9,0	8,1	7,4	5,06	5,3	4,4	4,5
Чет эл инвестициялари	19,2	19,0	22,8	25,8	32,4	28,8	27,1	25,3	26,7	26,5
Корхоналар ва аҳоли маблағлари	60,3	60,0	59,0	53,9	46,9	47,3	52,7	55,2	54,7	55,8
Бошқа манбалар	7,8	10,3	9,2	11,3	12,6	16,5	15,1	14,2	14,2	13,2

Кўрсаткичлар таҳлилидан хулоса қилиш мумкинки, бугунги кунда жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз ҳукм сураётган бир шароитда ҳам Ўзбекистон улкан хорижий инвестициялар йўналтирилаётган мамлакатлар гуруҳидан жой олмоқда. Бунга албатта, мамлакатимизда олиб борилаётган ва узоқ стратегик мақсадларни кўзлаган инвестицион дастурлар ҳамда таркибий ўзгаришларни изчил амалга оширишда қулай инвестиция муҳитининг

³⁰Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

яратилганлиги асосий омил бўлмоқда. 2006-2015 йиллар давомида Давлат инвестиция дастурлари доирасида жалб қилинган хорижий инвестициялар ҳажми 2015 йилда 2006 йилга қараганда 3,6 баробарга кўпайган. 2015 йилда тўғридан-тўғри инвестициялар умумий хорижий инвестицияларнинг қарийб 84 фоизини, ҳукумат кафолати остидаги инвестициялар эса атига 16,1 ташкил этган. Ваҳоланки 2006 йилда ҳукумат кафолати остидаги инвестициялар умумий хорижий инвестицияларнинг 23,7 фоизини ташкил қилган. Бу ҳам бўлса, Президентимиз томонидан мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодий диверсификация қилиш жараёнининг тўғри ва аниқ олиб борилаётганлигидан далолатдир.

Иқтисодийдаги таркибий ислохотларни янада чуқурлаштириш, корхоналарнинг инвестицион фаолиятини янада жонлаштириш, хорижий инвестицияларни, аввало тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш ва улардан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта қуроллантириш, янги иш ўринларини шакллантириш ва булар асосида миллий иқтисодийтимизни барқарор ва динамик ривожлантиришни таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1213-сонли “Ўзбекистон Республикасининг 2010 йилга инвестицион дастури ҳақида”ги Қарори³¹ тасдиқланган бўлиб, ушбу дастур асосидаги капитал қўйилмаларни молиялаштириш манбалари таркибида банк тизими инвестицион кредитларининг аҳамияти юқори бўлмоқда. Ушбу дастурни амалга ошириш давомида 2010 йилнинг ўзидаёқ барча барча молиявий манбалар ҳисобидан техник ва технологик қайта жиҳозлаш учун йўналтирилган инвестициялар ҳажми 3 миллиард 800 миллион доллардан ошгани ёки 2010 йилдаги барча капитал қўйилмаларнинг 37,5 фоизини ташкил этгани принципиал аҳамиятга эгадир. Буни биргина 2010 йилнинг ўзидаёқ Инвестиция дастури доирасида 200 дан зиёд лойиҳа амалга оширилганлигини таъкидлаш жоиз. Жумладан, йилига 50 мингта автомобиль ишлаб чиқариш қувватига эга бўлган “М-300” русумидаги енгил

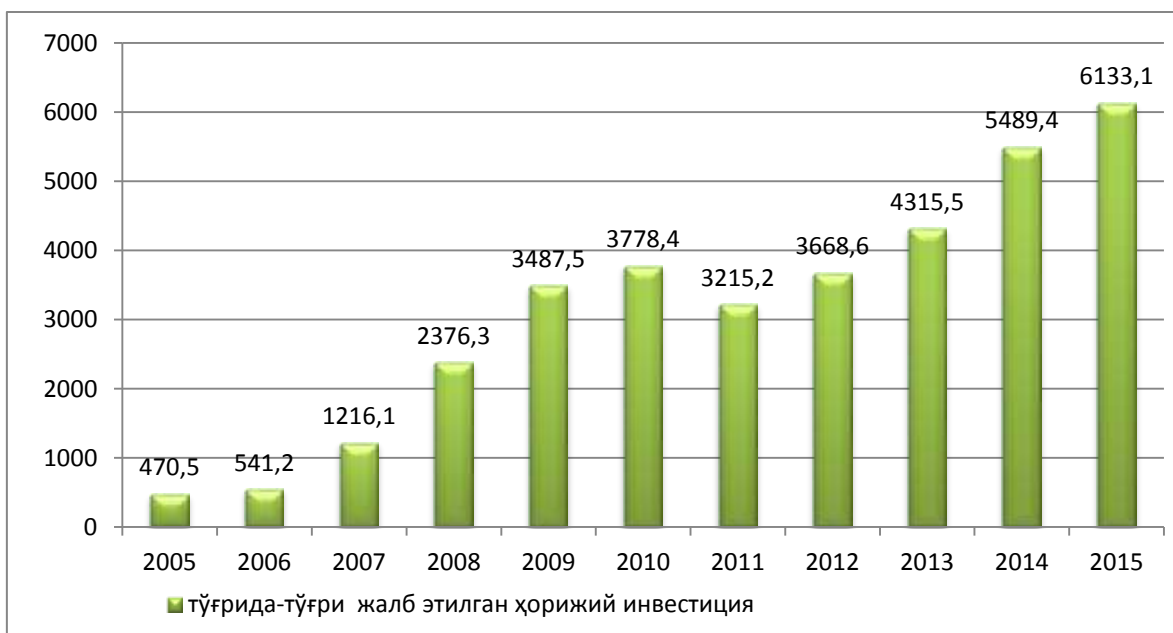
---

³¹“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси”, 2009 й., 10-сон, 403-модда.

автомобиль ишлаб чиқаришни ўзлаштириш, 200 минг тонна калий ўғитлари ишлаб чиқариш қувватига эга бўлган “Деҳқонобод калий ўғитлари заводи қурилиши”, “Хонжиза конида полиметалл рудаларга ишлов бериш” каби йирик лойиҳалар, Навоий конметаллургия комбинати, “Навоийазот” компаниясининг бир қатор янги объектларни барпо этиш ишлари ва бошқа лойиҳалар ниҳоясига етказилди.³²

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А. Каримов 2010 йилда мамлакат иқтисодиётига киритилган умумий инвестициялар ЯИМнинг қарийб 25 фозини ташкил этганлиги тўғрисидаги таҳлилларини давом эттирган ҳолда таъкидлаш мумкинки, тўғридан-тўғри жалб қилинган хорижий инвестициялар ЯИМнинг қарийб 6,8 фоизини ташкил қилмоқда. Ўзбекистоннинг инвестицион жозибадорлигини ва инвестиция муҳитига таъсир кўрсатувчи ижобий омиллардан бири сифатида сиёсий ва макроиқтисодий барқарорликни ва инвесторлар ҳуқуқларининг ишончли кафолати таъминланганлигини санаб ўтиш лозим

³²“Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади”. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 2011 йил 22 январь, № 16 (5183).

6-расм. 2005-2015 йиллар давлат инвестиция дастурлари доирасида тўғридан-тўғри хорижий сармояларнинг жалб қилиниш динамикаси, млн. АҚШ доллари.³³

Ўзбекистон капитални импорт қилувчи мамлакат сифатида жаҳон майдонига чиқар экан, бир қатор муайян манфаатларни кўзлайди. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида мамлакатга хориждан янги технологиялар, ускуналар, “ноу-хау”ни олиб киришга, чет эллик мутахассислар, экспертлар ва маслаҳатчиларни жалб қилиш орқали маҳсулот сифати ва ишчи кучи малакасини оширишга эришиш мумкин.

Шунингдек, хориж сармоялари ишлаб чиқаришни рағбатлантиради, кўшимча иш ўринларига эга қилади, янги техника, технологияларни иқтисодиёт тармоқларига олиб киради, мамлакат иқтисодиётини жаҳон иқтисодиётига интеграциялашувига ёрдам беради.

Мамлакат иқтисодиётига бевосита хорижий инвестицияларни кенг миқёсда жалб этиш мамлакат ҳукумати иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан ҳисобланади, чунки иқтисодиётни таркибий жиҳатдан қайта қуриш шароитида бевосита хорижий инвестициялар миллий жамғармалар имкониятларидан кўпроқ инвестицияларни амалга оширишда ва ишлаб чиқариш базасини янгилашда муҳим ўрин тутди.

Бундан ташқари, хорижий инвестициялар жалб этиш орқали технологик ускуналар, ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқаришнинг замонавий усулларини импорт қилиш, жаҳонда машҳур компанияларнинг савдо белгиларидан, нау-хаулардан, трансмиллий компанияларнинг маҳсулот экспортини кенгайтириш учун жаҳон бозорларига кириб бориш каналларидан фойдаланиш имконияти юзага келади. Замонавий ишлаб чиқаришнинг мазкур омиллари ҳар доим ҳам жаҳон бозорларида сотилмайди ва кўпинча бевосита хорижий инвестициялар кириб келиши билан бирга ўзлаштирилади.

---

³³Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

Бевосита хорижий инвестицияларни жалб этиш жаҳон хўжалигида глобаллашув ва байналмилаллашув жараёнлари чуқурлашиб бораётган бугунги кунда миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини оширишнинг муҳим омили ҳисобланади.

3.2 Ўзбекистон иқтисодёти тармоқларида самарали таркибий ўзгаришларни амалага ошириш йўналишлари

Ўзбекистонда ўтказилаётган иқтисодий сиёсат жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига интеграция жараёнини фақат давлатнинг таркибий тузилиши бўйича эмас, балки хусусий сектор даражасида ҳам жадаллашишини назарда тутди. Очiq бозорнинг фаолият кўрсатиши учун яратилаётган шароит Ғарб ва Шарқ ишбилармонларининг мамлакатимизга барқарор қизиқишини уйғотмоқда. Бугунги кунда бизнинг тадбиркорларимиз ҳам хорижий инвесторларни ҳамкорликка жадал жалб этмоқда.

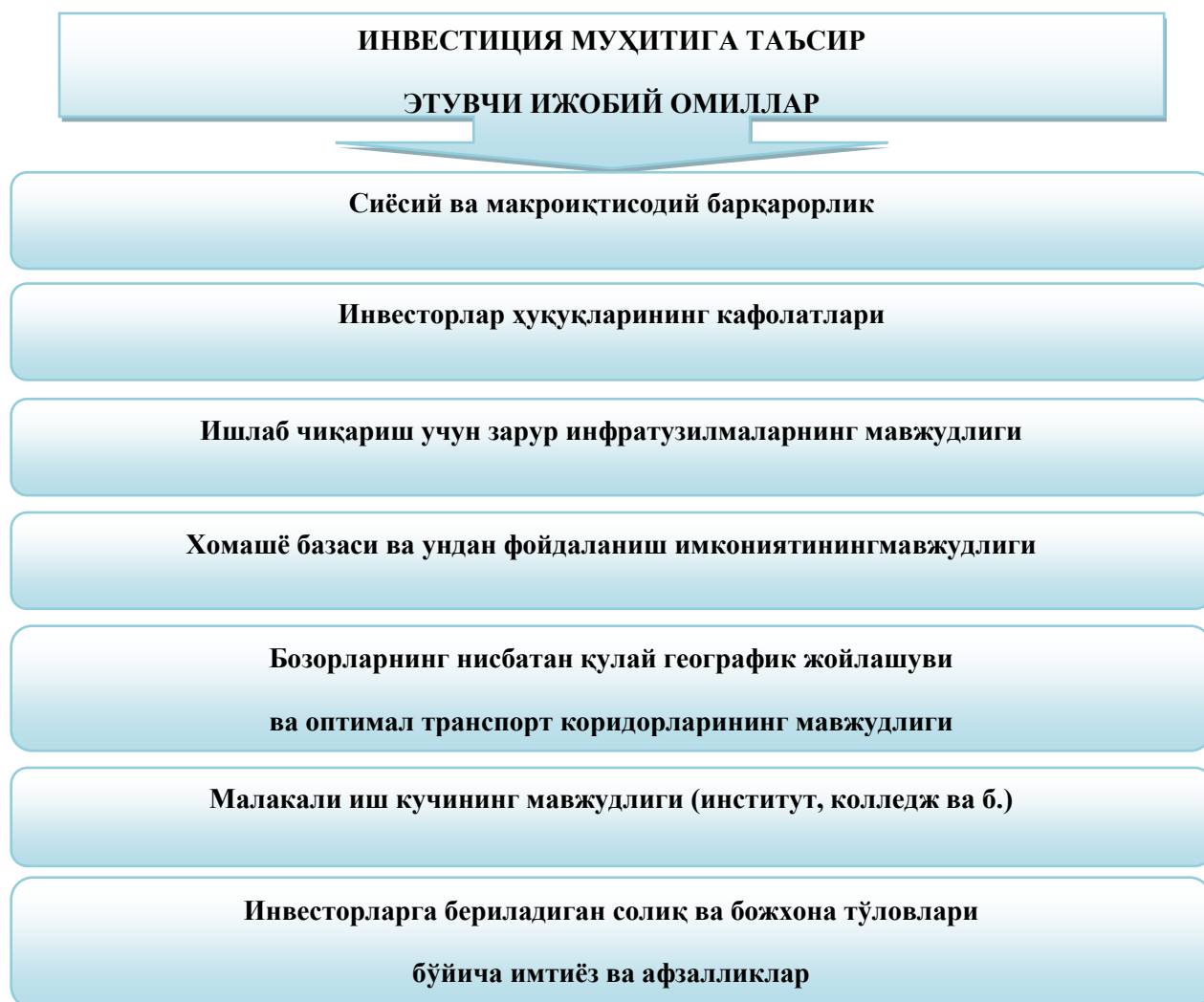
Айни дамда, хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни барпо этиш қуйидаги босқичларни ўз ичига олмоқда: корхонани ташкил этиш сабабларини инобатга олиш; ишончли шерик танлаш; хорижий ининвестициялар иштирокидаги корхона барпо этиш ҳақида қарор қабул қилиш.

Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхонани ташкил этиш сабабларининг асосан уч туркумини ажратиш мумкин. Булар, ички, ташқи ва стратегик.

Ички сабаблар таркиби қуйидагилардан иборат:

- яратилган инвестиция муҳитидан фойдаланиш;
- бошқарувнинг янги усулларини ўзлаштириш;
- замонавий ва энг қулай тартибга эришиш;
- маҳаллий ишчи кучи ресурсларидан самарали фойдаланишни кенгайтириш;
- хориж бозорига кириб боришни тезлаштириш;

- ижтимоий, маданий ва сиёсий билимларни кенгайтириш;

- ходимлар малакасини ошириш.

7-расм. Инвестция муҳитига таъсир этувчи ижобий омиллар

Ташқи сабаблар таркиби қуйидагича:

- ❖ жаҳон бозорига чиқиш;
- ❖ соғлом ва самарали рақобат муҳити;
- ❖ сиёсий кескинликнинг юмшашиши;
- ❖ маҳаллий хокимиятнинг талаблари.

Стратегик сабаблар таркиби қуйидагилардан иборат:

- мамлакатда замонавий иш юритиш усулларидан фойдаланиш имконияти;
- мустаҳкам хом ашё базасига эга бўлиш;
- технологиялар трансферти;
- ишлаб чиқаришни кенгайтириш.³⁴

Корхоналарни инвестицион фаолиятини ривожлантириш истиқболларини инвестицион дастур доирасида ҳамда алоҳида илмий асосланган лойиҳаларни ишлаб чиқиш орқали амалга оширилади. Инвестицион лойиҳалар турли шакл ва мазмунга эга бўлиб, улар корхоналарни барпо этиш, турли объектларни қуриш, иқтисодий, ижтимоий, экологик ва бошқа мақсадларни амалга оширишга йўналтирилади.

Республикамизда хорижий инвестицияларни жалб қилиш йўли билан самолётсозлик, радиоэлектроника, электроника соҳаларининг ривожлантиришга катта эътибор берилмоқда. Шунингдек, енгил ва озиқ-овқат саноати учун асбоб-ускуналар, қишлоқ хўжалиги учун кичик механизация воситалари ишлаб чиқаришни таъминловчи бошқа истиқболли тармоқлар, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари амалга оширила бошланди.

Эндиликда Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президент И.А.Каримовнинг ғояларидан келиб чиқиб, бошланган таркибий ўзгаришларни давом эттириш, уларни янги йўналишга ўтиш дастурлари, чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мўлжалланмоқда:

- республика иқтисодиётининг юқори самарали, экспортга йўналтирилган тузилмасини шакллантириш;
- иқтисодиётнинг ўзак тармоқларини техника билан қайта жиҳозлаш ва янада ривожлантириш;
- енгил ва қайта ишлаш саноати корхоналарини техника билан қайта жиҳозлаш ва замонавийлаштириш;

---

³⁴Махмудов Н.М, Маджидов Ш.А. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2010. – 89-90 б.

- юқори технологияни ва илмталаб ишлаб чиқаришларни жадал ривожлантириш.³⁵

2015 йилда иқтисодиётга киритилган инвестициялар ҳажми амалдаги баҳоларда жами 41670,5 миллиард сўмни ташкил этди (6-жадвал).

Умумий инвестицияларда марказлашган инвестицияларнинг улуши таҳлил қилинаётган, яъни 2015 йилда 20,6 фоизни, қолган 79,4 фоизи эса марказлашмаган инвестициялардан иборат бўлди. Ваҳоланки, ушбу кўрсаткичлар 2002 йилда бошқача нисбатни ташкил қилган, яъни мос равишда марказлашган инвестициялар умумий инвестицияларнинг 20,8 фоизини, марказлашмаган инвестициялар эса 76,1 фоизини ташкил этган. Бундан кўриш мумкинки, динамикада ялпи инвестицияларда марказлашган инвестицияларнинг улуши камайиб борган.

---

³⁵Абулқосимов Ҳ.П. Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар. – Т., Akademiya, 2008.

6-жадвал

Инвестиция соҳасидаги макроиктисодий кўрсаткичлар динамикаси³⁶

Кўрсаткичлар	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Амалдаги баҳоларда, жами, млрд. сўм	3165,2	4041,0	5479,7	8587,1	12531,9	15409,1	17953,4	22797,3	28694,6	35233,3	41670,5
Марказлашган инвестициялар амалдаги баҳоларда, млрд.сўм	755,8	915,8	1099,7	1717,0	2517,9	2855,3	3075,7	4581,9	5581,3	6524,2	8595,2
Капитал қўйилмаларда марказлашган инвестициялар миқдори, %	23,9	23,1	20,1	20,0	20,1	18,5	17,1	20,1	19,4	18,5	20,6
Марказлашмаган инвестициялар амалдаги баҳоларда, млрд. сўм	2409,4	3109,0	4380,0	6870,1	10014,1	12553,8	14877,7	18215,4	23113,3	28709,1	33075,2
Капитал қўйилмаларда марказлашмаган инвестициялар миқдори, %	76,1	76,9	79,9	80,0	79,9	81,5	82,8	79,9	80,5	81,4	79,4

³⁶ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистикаси қўмитаси маълумотлари

Аммо шуни ҳам қайд этиш лозимки, бугунги кунда инвестиция муҳитига бир қанча салбий омиллар ўз таъсирини кўрсатмоқда. Булар сирасига мавжуд инфратузилмалардан фойдаланишдаги муаммоларни келтириш мумкин. Шунингдек, солиқ, божхона, банк соҳасида ва инвесторларга ер ажратиш билан боғлиқ тўсиқлар ҳам тез-тез учраб турибди (6-расм). Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А. Каримов қуйидаги ибораларни эсга олиш жоиз, яъни “Барчамиз оддий бир ҳақиқатни яхши англаб олишимиз даркор – инвестицияларсиз модернизация ҳам, янгилаш ҳам бўлмайди”³⁷.

8-расм. Инвестиция муҳитига таъсир этувчи салбий этувчи омиллар

Статистик маълумотларга эътибор қаратадиган бўлсак, мустақиллик йилларида Республикамизга 33,6 млрд. АҚШ долларидан зиёд хорижий

³⁷ Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010.

инвестициялар жалб этилган. Мазкур инвестицияларнинг барчаси асосан етакчи соҳаларни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, транспорт ва инфратузилма коммуникацияларини ривожлантиришга қаратилган стратегик аҳамиятга молик лойиҳаларни ривожлантиришга йўналтирилди. Хусусан, охириги йилларда амалга оширилиши тугалланган йирик инвестицион лойиҳаларни келтириб ўтадиган бўлсак, улар қуйидагилардир:

- Янги русумдаги 480 дан ортиқ MAN оғир юк автомобиллари ҳамда 7797 дона Спарк М300 енгил автомобиллар ишлаб чиқарилди (инвестиция ҳажми – 31,3 млн.долл. ва 3 млн.евро);
- Йилига 30,0 млрд.куб.м. газни транзит қилиш қувватига эга бўлган “Ўзбекистон-Хитой” газ қувури ишга туширилди (инвестиция ҳажми – 3168,9 млн.долл.);
- Кўкдумалоқ қонида йилига 6 млрд.куб.м. йўлдош газларни утилизация қилиш станцияси қурилди (инвестиция ҳажми – 373,0 млн.долл.);
- Хаузак қонида йилига 3 млрд. метр куб газни бирламчи тайёрлов мосламаси ишга туширилди (ЛУКОЙЛ билан ҳамкорликда) (инвестиция ҳажми – 302,8 млн. долл.);
- «Тошгузар – Бойсун – Кумкўрғон» йўналишидаги янги темир йўллар (инвестиция ҳажми – 34,4 млрд.сум);
- «Навоий – Учқудуқ – Султон Увайстоғ – Нукус» темир йўл линиясининг 6 та янги разезди ишга туширилди (инвестиция ҳажми – 6,8 млрд.сум);
- «Тукумачи-Ангрен» йўналишида янги темир йўллар (инвестиция ҳажми – 85,4 млн.долл.).

2010 йилнинг 15 декабрида мамлакатимиз Президентининг саноатни барқарор, жадал ва мутаносиб равишда ривожлантириш, асосий саноат тармоқларини диверсификация қилишга ва экспорт салоҳиятини ўстиришга йўналтирилган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, саноат

тармоқлари, комплекслари ва корхоналарини модернизация қилиш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилаш асосида уларнинг самарадорлиги ҳамда рақобатдошлигини янада ошириш мақсадида ПҚ-1442-сонли “2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги Қарори қабул қилинди. Ушубу қарорда саноатни ривожлантиришнинг комплекс дастури ва модернизация қилиниши, техник ва технологик янгиланиши, янгидан барпо этилиши кутилаётган йирик инвестицион лойиҳалар акс этган бўлиб, қуйидаги устувор йўналишлар белгилаб берилган:

- структура ҳосил қилувчи тармоқларни ва умуман саноатни ривожлантиришнинг аниқ, чуқур ва ҳар томонлама пухта ўйланган узок муддатли истиқболларини ишлаб чиқиш, шу асосда иқтисодиётнинг асосий тармоқларини диверсификация қилишга йўналтирилган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш;

- саноат маҳсулотининг рақобатбардошлигини ошириш, республика саноати ва умуман иқтисодиётини ривожлантиришнинг жаҳон конъюнктурасидаги ўзгаришларга боғлиқлиги боғлиқлигини камайтириш мақсадида норматив кўрсаткичлар ва тарифларнинг барқарорлигини таъминлаш;

- Ўзбекистон Республикасининг жаҳон меҳнат тақсимотидаги роли ва ўрни юксалиб боришини таъминлайдиган энергетика, нефть-газ-кимё, кимё, тўқимачилик ва енгил саноат, рангли металлургия, машинасозлик ва автомобилсозлик, фармацевтика каби устувор тармоқларни илдам ривожлантиришга қаратилган саноатдаги таркибий ўзгартиришларни янада чуқурлаштириш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сифатли ва чуқур қайта ишлаш, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, жаҳон бозорида доимий харидоргир бўлган, қўшилган қиймат улуши юқори рақобатдош маҳсулот ишлаб чиқариш;

- саноат корхоналарини кенг миқёсда модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш, уларни энг замонавий юқори технологик ускуналар

билан жиҳозлаш, саноат тармоқларида замонавий илмий ютуқлар ва илжор инновация технологияларини жадал татбиқ этиш, саноат учун юқори малакали кадрлар тайёрлашни кенгайтириш;

- ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш, маҳаллий хом ашёни чуқур ва сифатли қайта ишлаш негизида экспорт салоҳиятининг барқарор ўсиб боришини, экспортга мўлжалланган рақобатдош саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришни кўпайтиришни, уларни сотиш бозорлари кенгайтирилишини таъминлаш;

- ички саноат кооперацияси ва ишлаб чиқариш маҳаллийлаштирилишини янада ривожлантириш, саноат тармоқларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш, саноат корхоналарини мамлакатнинг барча минтақаларида жойлаштириш ва шу асосда импорт ўрнини босадиган маҳсулот ишлаб чиқарилишини, янги иш жойлари яратилиши ҳамда аҳолининг иш билан бандлиги ўсишини, одамларнинг даромадлари ва турмуш даражаси янада ошиб боришини таъминлаш;

- меҳнат унумдорлигини ўстириш, ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини изчил пасайтириш, энергия ва ресурсларни тежайдиган замонавий технологияларни жорий этиш, ишлаб чиқаришни ташкил қилишни такомиллаштириш, нобудгарчиликлар ва унумсиз сарф-харажатларни бартараф этиш ҳисобига саноат ишлаб чиқариши самарадорлигини муттасил ошириб бориш;

- саноат маҳсулотини ишлаб чиқаришда унинг ташқи бозордаги рақобатдошлигини таъминлайдиган халқаро сифат стандартлари ва техник регламентларни тизимли тарзда татбиқ этиш.³⁸

Келтирилган устувор йўналишларни амалга ошириш учун барча молиявий манбалар ҳисобидан жами 50 миллиард АҚШ долларига тенг бўлган 519 та лойиҳани ўзлаштириш кўзда тутилмоқда. Шундан молиялаштириш манбалари аниқ бўлган инвестицион лойиҳаларнинг сони

---

³⁸Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2010 йил, 50-сон, 472-модда.

260 тани ташкил этгани ҳолда, ўзлаштириладиган маблағлар қиймати 30 074,2 миллион АҚШ долларига тенг.

Ишлаб чиқиладиган янги инвестиция лойиҳалар рўйхати бўйича:

- 6,03 млрд. доллар истиқбол қийматига эга 99 та йирик тармоқ лойиҳалари, - 412 млн. долларга тенг 442 та ҳудудий лойиҳаларни амалга ошириш назарда тутилган.

Бундан кўриниб турибдики, ҳар йили саноатни ривожлантириш учун ўртача 10 миллиард долларга тенг бўлган инвестицион маблағлар иқтисодиётга жалб қилинади. Бу эса, ўз навбатида, янги иш ўринларини ташкил этишни ва кўшимча даромадларнинг шаклланишини, шунинг билан бирга асосий макроиқтисодий кўрсаткичлардан бири бўлган, яъни ЯИМнинг ўсишини таъминлашга ва натижада аҳоли фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади.

Миллий иқтисодиётимизни инвестициялар жалб этиш орқали ривожлантириш учун инвестицияларнинг макроиқтисодий кўрсаткичларга қай даражада таъсир этишини тўғри ва аниқ баҳолашимиз лозим. Чунки инвестицияларнинг умумий ҳажми йилдан-йилга ўзгариб турувчи кўрсаткич саналади, шу сабабдан инвестициялар умумий ҳажмидаги 1% лик ўзгариш (ортиш ёки камайиш)ни иқтисодий ўсиш даражасини неччи фоизга ўзгаришини баҳоловчи чизиқли функцияни келтириб чиқаришимиз лозим. Яъни чизиқли функцияда иқтисодий ўсишга таъсир кўрсатувчи бошқа омиллар (инвестиция ҳажмидан ташқари) таъсирини ўзгармас (const) деб белгилаш орқали ушбу функцияни келтириб чиқаришимиз мумкин. Яъни ягона омил бу – инвестициялар умумий ҳажмидаги ўзгариш (x) бўлса, натижа эса – йиллик иқтисодий ўсиш (y) даражасидир. Функциямизнинг умумий кўриниши қуйидагича бўлади:

$$y=a \times x+b$$

Бизнинг вазифамиз функциядаги “a” ва “b” параметрларнинг қийматларини топишдан иборат бўлади. Ушбу параметрларни иқтисодиётда кенг қўлланилувчи “энг кичик квадратлар” методи орқали топишни мақул

топдик. Ушбу параметрларни топганимиздан сўнг қуйидагича ҳисоблашни амалга оширамиз. Функциядаги “х” нинг ўрнига ихтиёрий бирор “g” ни кўямиз ва “y(g)” ни ҳисоблаймиз. Сўнгра, иккинчи галда “х” нинг ўрнига “g+1” ни киритиб мос равишда “y(g+1)” ни ҳисоблаймиз. Кейинги қадамда қуйидаги айирмани топишимиз лозим:

$$\Delta y = "y(g+1)" - "y(g)"$$

Яъни, ушбу ҳисоб китоблар орқали инвестициялар ҳажмидаги 1% лик ўсиш ёки қисқариш иқтисодий ўсишга қандай таъсир кўрсатишини аниқлаймиз.

Бу ҳисоб-китобларни амалга ошириш учун 10 йилликдаги инвестицияларнинг ўсиш даражаси ва иқтисодий ўсиш даражаларидан фойдаланамиз.

Енг кичик квадратлар усулига кўра “а” ва “b” лар қуйидагича аниқланади:

$$a = \frac{\sum_{i=1}^n x_i \cdot y_i - \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i \cdot \sum_{i=1}^n y_i}{\sum_{i=1}^n x_i^2 - \frac{1}{n} (\sum_{i=1}^n x_i)^2}$$

$$b = \frac{1}{n} (\sum_{i=1}^n y_i - a \cdot \sum_{i=1}^n x_i)$$

Йиллар (n)	X(%)	X ²	Y(%)	X·Y
2005	5,7	32,49	7	39,9
2006	9,3	86,49	7,5	69,75
2007	25,8	665,64	9,5	245,1
2008	34,1	1162,81	9,0	306,9
2009	24,8	615,04	8,1	200,88
2010	8,7	75,69	8,5	73,95
2011	7,9	62,41	8,3	65,57
2012	12,7	161,29	8,2	104,14
2013	9,8	96,04	8	78,4
2014	10,9	118,81	8,1	88,29
Жами	149,7	3076,71	82,2	1272,88

Жадвални тузиб олганимиздан сўнг чизиқли функциянинг “а” ва “b” параметрларини юқоридаги формулалар асосида ҳисоблаймиз.

Бу ерда $n=10$

$$a=(1272,88-0,1 \cdot 149,7 \cdot 82,2)/(3076,71-0,1 \cdot 22410,09)=0,0506712$$

$$b=0,1(82,2-0,0506712 \cdot 149,7)=7,4614522$$

Демак, функцияни қуйидагича кўринишда бўлади:

$$Y(x)=0,0506712 \cdot x+7,4614522$$

Чизиқли функциянинг иқтисодий қонуниятини аниқлаб олиш учун биринчи бўлиб “x” нинг ўрнига бирор “г” қийматни қўйган ҳолда $Y(g)$ ни қуйидаги кўринишга келтириб оламиз:

$$Y(g)=0,0506712 \cdot g+7,4614522$$

Иккинчи қадамда чизиқли функциядаги “x” нинг ўрнига “g+1” қийматни қўйган ҳолда, чизиқли функцияни қуйидаги кўринишга келади:

$$Y(g+1)=0,0506712(g+1)+7,4614522$$

Энди эса инвестициялардаги 1% лик ўзгаришнинг иқтисодий ўсишни неча фоизга ўзгартиришини аниқлаш учун $Y(g+1)$ дан $Y(g)$ ни айирамиз:

$$Y(g+1)-Y(g)=0,0506712 \cdot g+0,0506712+7,4614522-0,0506712 \cdot g-7,4614522=0,0506712 \approx 0,051$$

Демак, бошқа омиллар таъсири ўзгармаган ҳолатда Ўзбекистон иқтисодиётига жалб этилган инвестицияларнинг 1% га ўсиши, иқтисодий ўсишни қўшимча 0,051% га ўсишига олиб келади ёки аксинча иқтисодиётга жалб этилаётган инвестицияларнинг 1%га қисқариши, иқтисодий ўсиш суръатларининг 0,051% га қисқаришига сабаб бўлади.

Ушбу ечимни жадвал маълумотларидан фойдаланган ҳолда таҳлил қилишга ҳаракат қилиб кўрамиз:

2013 ва 2014 йил маълумотларидан фойдаланган ҳолда қуйидагиларни келтиришимиз мумкин:

$$Y(x)=0,0506712 \cdot x+7,4614522$$

$$Y(2013)=0,0506712 \cdot 9,8+7,4614522=7,96 \quad (8\%)$$

$$Y(2014)=0,0506712 \cdot 10,9+7,4614522=8,01 (8,1\%)$$

Биз келтирган чизиқли функтсия бўйича бошқа омиллар таъсири ўзгармаган ҳолатда 2014 йилда инвестициялар ҳажмининг 2013 йилга нисбатан 1,1%(10,9%-9,8%)га ўсиши 2013 йилдаги иқтисодий ўсиш суръатини қўшимча 0,05%(8,01%-7,96%) га оширган ҳолда 2014 йилда иқтисодий ўсиш даражаси 8%(8,01%) бўлиши керак эди. Лекин амалда биз келтирган чизиқли функтсиямиздаги 8% лик иқтисодий ўсиш ўрнига 8,1% лик иқтисодий ўсиш кузатилди. Фикримизча, 2014 йилда мамлакатимизни модернизатсиялаш жараёнида инвестицияларнинг роли биз дастурда мўлжаллаганимиздан кўра бироз қисқарган. Бунинг натижасида иқтисодий таъсир этувчи (инвестициялардан ташқари) бошқа омилларнинг таъсири ортиши натижасида қўшимча ўсишга эришилган.

ЯИМ нинг ўсишида экстенсив ва интенсив омилларнинг ўрни³⁹

ДАВР	Ўсиш даражаси(%)			
	ЯИМ	Капитал	Меҳнат	ТФР
2000-2007	6,0	5,4	2,4	2,8
2008-2010	8,5	21,7	2,7	1,1
2010-2013	8,3	14,5	2,6	2,7

Юқорида келтирилган жадвалимизда капитал ва меҳнат экстенсив омиллар ҳисобланади ва бу кўрсаткичлар Кобба-Дуглас формуласи ёрдамида ҳисобланган бўлса, ТФР яъни интенсив омиллар ўзида Солоу қолдиғини акс эттирган. Жадвалдаги маълумотлар кўрсатиб турибдики энг юқори ўсиш суръатлари капитал (инвестиция ва капитал қўйилмалар) омилига тегишлидир. Капитал омилининг даврлараро ўсиш тенденцияси ўзгарувчан хусусиятга эга, яъни 2000-2007 йилларда капитал омилининг ўртача ўсиш даражаси 5,4%ни ташкил этган бўлса, 2008-2010 йилларда ўсиш даражаси кескин ошгани ҳолда ўртача 21,7% ни ташкил этган. 2010-2013 йилларда эса

³⁹ Тенденции социально-экономического развития Узбекистана (2000-2013 гг.) Ташкент-2014 Издательство IFMR. 86 ст

капитал омилининг ўсиш даражаси олдинги даврга нисбатан қисқаргани ҳолда ўртача 14,5% ни ташкил этмоқда. Ушбу маълумотлардан шу нарса кўриниб турибдики, 2010-2013 йиллардаги ўртача иқтисодий ўсишнинг 2008-2010 йилларга нисбатан 0,2% га қисқарганини ушбу даврлардаги капитал омилининг ўсиш суръатларининг ўртача даражасининг 7,2%га (14,5%-21,7%) қисқаргани билан изоҳлашимиз мумкин. Чунки ушбу даврлар оралиғида меҳнат омилининг ўртача ўсиш даражаси фақатгина 0,1%(2,6%-2,7%)га қисқаргани ҳолда иқтисодий ўсиш даражасига таъсири деярли ўзгармаган. Интенсив омилларнинг ўртача ўсиш даражаси сўнгги икки давр оралиғида 1,6%(2,7%-1,1%)га ўсганига қарамадан иқтисодий ўсиш даражасининг қисқаргани иқтисодий ўсиш суръатларига интенсив омилларнинг (TFP) таъсиридан кўра капитал омилининг таъсири юқори эканлигини кўрсатмоқда. Шу сабабдан келгусида мамлакатимизда юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолишда капитал омилининг, яъни инвестицияларнинг аҳамияти юқори саналади. Ўз навбатида, ЯИМ таркибини ҳам экстенсив ва интенсив омилларга ажратган ҳолда миллий иқтисодиётимиз тараққиётида инвеститсияларнинг аҳамиятини баҳолаш мумкин.

ЯИМнинг таркибида экстенсив ва интенсив омилларнинг улуши⁴⁰

ДАВР	Улушлари(%)			
	ЯИМ	Капитал	Меҳнат	TFP
2000-2007	100	23	30	47
2008-2010	100	64	24	12
2010-2013	100	54	23	23

Ушбу жадвал олдинги жадвалнинг мантиқий давоми бўлиб, омилларнинг иқтисодий ўсишга таъсирини янада чуқурроқ англаш имконини беради. Капитал омилининг ЯИМни вужудга келтиришдаги ўрни сўнгги

⁴⁰ Тенденции социально-экономического развития Узбекистана (2000-2013 гг.) Ташкент-2014 Издательство IFMR. 86 ст

йилларда камайиб бориш тенденциясига (64% (2008-2010), 54% (2010-2013)) эга бўлсада, энг юқори улушга эгалигича қолмоқда. Капитал омили улушининг қисқаришининг сабаби миллий иқтисодийтимизга инвестиция киритувчи асосий инвестор мамлакатларнинг маълум даражада иқтисодий муаммоларга дучор бўлганлигидадир. Инвестициялар оқимининг маълум даражада қисқариши ўз навбатида инвестицияларнинг миллий иқтисодийтни модернизациялашдаги аҳамиятининг маълум маънода қисқаришига сабаб бўлмоқда. Шу сабабдан миллий иқтисодийтимиз тараққиёти учун янги инвестиция манбаларини топиш вазифаси мавжуд.

Мамлакат иқтисодийтига инвестициялар жалб этилиши уларни тармоқлараро қандай нисбатда тақсимлаш масаласини вужудга келтиради. Жами инвестицияларни тармоқларга қандай нисбатда тақсимласак таркибий ўзгаришларни жадал даражада ривожлантириш имкониятига эга бўламиз? Бу каби саволларга жавоб топиш учун инвестицияларни тармоқлараро тақсимотининг оптимал ечимини излашимиз зарур. Оптимал ечимни эса математик функция кўринишидаги модел орқали топишни лозим топдик.

Биринчи навбатда математик функциямизда ўзгарувчилар сифатида тармоқларга киритилувчи инвестициялар ҳажмини қабул қиламиз ва уларни мос равишда $K_1; K_2; K_3$ деб белгилаймиз. Яъни бу ерда:

K_1 -қишлоқ хўжалигига киритилган инвестициялар ҳажми

K_2 -саноат тармоғига киритилган инвестициялар ҳажми

K_3 -хизматлар соҳасига киритилган инвестициялар ҳажми

Математик функцияни тузишимизга омил параметрлар ҳам керак бўлади. Фикримизга биноан, тармоқлардаги иқтисодий ўсиш суръатлари қанчалик юқори бўлса, шунга монанд равишда уларга киритилаётган инвестициялар ҳажми шунчалик катта бўлади. Омил параметрлар сифатида $G_1; G_2; G_3$ ларни оламиз. Яъни бу ерда:

G_1 -қишлоқ хўжалиги тармоғидаги иқтисодий ўсиш суръати

G_2 -саноат тармоғидаги иқтисодий ўсиш суръати

G_3 -хизматлар соҳасидаги иқтисодий ўсиш суръати

Умумий ҳолда математик-иқтисодий функциямиз қуйидагича кўринишга эга бўлди:

$$F(K)=G1 \times K1+G2 \times K2+G3 \times K3$$

Функциянинг оптимал ечимини топиш учун $G1;G2;G3$ ларнинг қиймат кўрсаткичларини аниқлаб олишимиз лозим. Бунинг учун беш йилликдаги тармоқлардаги иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари керак бўлади. $G1;G2;G3$ ларни тармоқлардаги иқтисодий ўсиш кўрсаткичларининг ўрта геометригини ҳисоблаш орқали топамиз.

2010-2014 йиллардаги тармоқлардаги иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари⁴¹

	2010	2011	2012	2013	2014
Қишлоқ хўжалиги	6,8%	6,6%	7%	6,8%	6,9%
Саноат	8,3%	6,3%	7,9%	8,8%	8,3%
Хизматлар	13,4%	16,1%	14,2%	13,5%	15,7%

Тармоқлардаги 5 йиллик тенденцияларга биноан ўртача иқтисодий ўсиш кўрсаткичларини ўрта геометригини топиш формуласи бўйича ҳисоблаймиз:

$$G1=6,8\%$$

$$G2=7,9\%$$

$$G3=14,5\%$$

Шу тариқа функциямиз қуйидагича кўринишга келади:

$$F(K)=106,8\% \times K1+107,9\% \times K2+114,5\% \times K3$$

Ушбу келиб чиққан функция орқали оптимал ечим излашга ҳаракат қиламиз.

Функциямизда $K1;K2$ ва $K3$ лар ўзгарувчилар ҳисоблангани сабабли, инвестицияларнинг тармоқлараро тақсимотини 2013-йил учун кўриб чиқамиз. Статистик маълумотларга кўра 2013 йилда жами

⁴¹ Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzilgan

инвестицияларнинг 34,4%и саноатга, 4,3%и қишлоқ хўжалигига ва 33,2%и хизматлар соҳасига йўналтирилган.

Тармоқларо иқтисодий ўсиш суръатларининг тафовути инвестициялардан олинадиган даромадларни қай тарика фарқланишини кўриб чиқамиз:

Қишлоқ хўжалигининг ривожланишида инвеститсийлардан кўра давлатнинг молиявий ёрдами кўпроқ аҳамиятлироқдир. Таркибий ўзгаришларда эса саноат ва хизматлар соҳасининг мамлакат ЯИМда улушуни ортиши табиий равишда қишлоқ хўжалигининг мамлакат ЯИМдаги улушини қисқаришига олиб келади. Шу сабабдан саноат ва хизматлар тармоғини таққослаш мақсадга мувофиқдир. Функциямизга кўра хизматлар тармоғида киритилган 1\$ инвеститсия шу тармоққа 1,145\$ даромад келтиради:

$$F(114,5\%)=1\$ \times 114,5\%=1,145\$$$

Шунга мос равишда саноат тармоғига киритилган 1\$ лик инвеститсия тармоққа қанча даромад келтиришини ҳисоблаймиз:

$$F(107,9\%)=1\$ \times 107,9\%=1,079\$$$

Демак хизматлар соҳасига киритилган ҳар 1\$ лик инвеститсия саноат соҳасига киритилган 1\$ лик инвеститсияга нисбатан 0,066\$ (6,6 сент) кўп даромад келтиради. Ортиқча киритилган 1\$ лик инвеститсия эса хизматлар соҳасининг саноатга нисбатан инвеститсиялардан олган даромадини 1,145\$ га оширади. Статистик маълумотларга таянадиган бўлсак 2010 – 2012 йилларда саноат ва хизматлар тармоғига киритилаётган инвеститсия ҳажмлари орасидаги тафовут қисқариш тенденциясига эга бўлган, фақатгина 2013 йилга келиб бу фарқ бироз ўсган.

Саноат ва хизматлар тармоқларига йўналтирилаётган инвеститсиялар ва улар орасидаги тафовут⁴²

Тармоқлар	2010	2011	2012	2013
Саноат	30,4%	33,8%	34,2%	34,4%

⁴² Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

Хизматлар (ноишлаб чиқариш)	26,2%	30,9%	33,5%	33,2%
ΔИ (тафовут)	4,2%	2,9%	0,7%	1,2%

Фикримизча, ушбу тафовутлар натижасида хизматлар тармоғининг инвестициялардан олган даромадлари саноат тармоғининг инвестициялардан оладиган даромадларидан сезиларли даражада фарқ қилганлиги сабабли хизматлар ва саноат тармоқларидаги иқтисодий ўсиш суръатлари юқори фарққа эга бўлган, натижада саноат тармоғининг ЯИМдаги улушининг ортиши биз кутгандан кўра паст тенденцияларга эга бўлган. Бу ҳолат эса миллий иқтисодиётимизда маълум йўналишга эга бўлган чора-тадбирларни кўриш зарурлигини аниқлатади.

ХУЛОСА

Ўзбекистонда инвестиция сиёсати ва таркибий ўзгаришларни амалга ошириш йўллари масалаларига бағишланган тадқиқот ишнинг натижаларини умумлаштириш қуйидаги хулосаларга келиш имконини берди:

Миллий иқтисодиёт бир бири билан чамбарчас боғланган кўпгина макроиқтисодий элементлардан иборат мураккаб тизимдир. Бу элементлар орасидаги нисбатлар иқтисодий таркиб деб юритилади. Иқтисодиётнинг таркиби халқ хўжалигининг мутаносиблигини, унинг самарадорлиги ва барқарор ўсишини таъминлаш учун улкан аҳамиятга эга.

Иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар деганда унинг ички тузилишидаги ҳар қандай ўзгаришлар, иқтисодиётни ташкил этувчи унсурларнинг ўзаро алоқалари ва сифат ўзгаришларига сабаб бўлувчи алоқалар қонуниятлари тушунилади. Иқтисодиёт таркиби – кўп қиррали тушунча бўлиб, уни хўжалик тизимининг турли элементларининг ўзаро нисбатини акс эттирувчи ҳар хил нуқтаи – назардан кўриб чиқиш мумкин. Одатда тармоқ, такрор ишлаб чиқариш, ҳудудий ва ташқи савдо таркиблари ўзаро фарқланади.

Ўзбекистонда иқтисодиётнинг таркибий тузилишини такомиллаштириш борасида олиб борилган чора-тадбирлар натижасида ижобий сифат ўзгаришларига эришилди. Бу аввалам бор ЯИМнинг тармоқ таркибида рўй берган ўзгаришларда ўз аксини топади. Саноатни устувор тарзда ривожлантириш, тармоққа инвестициялар жалб қилиш борасидаги сабъ-ҳаракатлар натижасида тармоқнинг ЯИМдаги улуши сезиларли даражада ортди. Агар 2010 йилда саноатнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 14,2 фоизни ташкил қилган бўлса, 2016 йилда бу кўрсаткич 33,5 фоизга етди, айни вақтда қишлоқ хўжалигининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши бу даврда 30,1 фоиздан 16,7 фоизгача, яъни 13,4 фоиз нуқтасига пасайди.

Янги қувватларни ишга туширилиши, маҳсулот турларини диверсификация қилиш, янги турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқаришни

Ўзлаштириш нафақат тармоқнинг ЯИИМдаги улуши ўзгаришига, балки ички тармоқ таркибининг ўзгаришига ҳам олиб келди. 2000-2015 йиллар давомида саноат ишлаб чиқариш таркибида ёқилғи саноати, металлургия, машинасозлик ва металлни қайта ишлаш саноати тармоқларининг улуши ортди. Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажмида машинасозлик ва металлни қайта ишлаш тармоғининг улуши 2000 йилда 9,9 фоиздан иборат бўлган бўлса 2015 йилда 13,5 фоизни ташкил этди.

Таҳлил натижаларини умумлаштириш натижалари шундан далолат берадики, Ўзбекистонда саноат ишлаб чиқаришининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши қишлоқ хўжалиги улушидан юқори эканлиги кузатилди. Бошқача қилиб айтганда, Ўзбекистонда индустриал-аграр хусусиятга эга иқтисодиёт шаклланган. Шу билан бирга мамлакат иқтисодиётининг тармоқ таркибида ижобий ўзгаришлар юз бераётган бўлсада, унда хом ашё маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи саноат тармоқлари улуши юқори даражада сақланиб қолмоқда. Бу эса, ўз навбатида, мамлакат иқтисодиётининг рақобатбардошлик даражасига салбий таъсир кўрсатмоқда. Ўзбекистон ва иқтисодиёт тармоқ таркибининг ривожланмаганлиги ва уни такомиллаштириш зарурияти ташқи савдонинг тармоқ таркибини таҳлил қилганда яққолроқ намоён бўлади.

Мамлакатимизда ташқи савдо айланмаси ҳажми 2000-2015 йиллар давомида 6,2 млрд доллардан 24,5 млрд долларгача, яъни 3,9 мартага ўсган бўлса, экспорт ҳажми 3,26 млрд доллардан 12,13 млрд долларгача, яъни 3,7 мартага, импорт ҳажми 2,95 млрд доллардан 12,14 млрд долларгача, яъни 4,1 мартага ўсди.

Таҳлил натижаларидан шундай хулоса чиқариш мумкинки, Ўзбекистон экспорти таркибида хом ашё товарларининг юқори улушга эга эканлиги бу мамлакатларида экспорт ҳажмининг жаҳон хом ашё бозорлари конъюнктурасига боғлиқ қилиб қўймоқда. Бу эса экспорт таркибини диверсификациялаш ва экспорт таркибида қўшилган қиймат даражаси юқори

бўлган товарлар улушини оширишни энг долзарб муаммолардан бирига айлантиради.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон экспортининг товар таркибида бир қатор ўзгаришлар юз бериб, ушбу ўзгаришларнинг асосийлари қуйидагилардан иборат:

- пахта толаси мамлакат экспортининг асосий моддаси сифатида сақланиб қолаётган бўлса-да, унинг улуши мустақиллик йилларида сезиларли даражада пасайди (1992 йилда 47,9 фоиздан 2015 йилда 6,1фоизгача);

- мамлакат экспортида энергия манбалари ва нефть маҳсулотлари тобора катта улушга эга бўлиб бормоқда;

- мамлакат экспорт ҳажмида озиқ-овқат маҳсулотларининг улуши ўсиш тенденциясига эга бўлмоқда;

- мустақиллик йилларида экспорт таркибида янги соҳа хизматлар пайдо бўлди ва унинг жами экспортдаги улуши 2015 йилда 25,2 фоизни ташкил этди;

- сўнгги йилларда қора ва рангли металллар ҳамда машина ва асбоб-ускуналарнинг жами экспортдаги салмоғи сезиларли даражада пасайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва ҳукумат қарорлари

- 1.1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т: Ўзбекистон, 2011. - 40 б.
- 1.2. Ўзбекистон Республикасининг “Мулкчилик тўғрисидаги”ги қонуни. //Ўзбекистон Республикаси: қонунлар ва фармонлар. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – Б.29-46.
- 1.3. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисидаги”ги қонуни. //Ўзбекистон Республикаси: қонунлар ва фармонлар. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – Б.65-76.
- 1.4. Ўзбекистон Республикасининг “Корхоналар тўғрисида”ги қонуни. //Ўзбекистон Республикаси: қонунлар ва фармонлар. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – Б.77-99.
- 1.5. Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик тўғрисидаги”ги қонуни. //Ўзбекистон Республикаси: қонунлар ва фармонлар. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – Б.159-163.
- 1.6. Ўзбекистон Республикасининг “Табиий монополиялар тўғрисида”ги қонуни. 1996 йил 27 декабрь.
- 1.7. Ўзбекистон Республикасининг “Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида”ги қонуни. 1996 йил 27 декабрь.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари ва маърузалари

- 2.1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. - Т.: “Ўзбекистон”, 1992. – 74 б.
- 2.2. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. – Т.: “Ўзбекистон”, 1993. - 66 б.

- 2.3. Каримов И.А. Ўзбекистонниг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболнинг асосий тамойиллари - Т.: “Ўзбекистон”, 1995. - 74 б.
- 2.4. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.: “Ўзбекистон”, 1995. - 269 б.
- 2.5. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: “Ўзбекистон”, 1997. - 326 б.
- 2.6. Каримов И.А. Мулкдорларсинфинишакллантириш - ислохотларнинг бош мезони. //Янгича фикрлаш ва ишлаш - давр талаби. - Т.: “Ўзбекистон”, 1997. 5-том. -332-339 б.
- 2.7. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ асрга интилоқда. – Т.: “Ўзбекистон”, 1999. - 48 б.
- 2.8. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. – Т.: “Ўзбекистон”, 2005. – 96 б.
- 2.9. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йўллари ва чоралари. /И.А. Каримов. – Т.: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.
- 2.10. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанамиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. /И.А.Каримов. – Т: Ўзбекистон, 2010. – 80 б.
- 2.11. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанамиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. /И.А.Каримов. – Т: Ўзбекистон, 2011. – 48 б.
- 2.12. Каримов И.А. 2012-йил Ватанамиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади //2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маъруза. - “Халқ сўзи”, 2012, 20 январь.
- 2.13. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислохотлар ва

модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш //Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. “Халқ сўзи”, 2013, 19 январь.

3. Асосий адабиётлар

- 3.1. Абдурахмонов Қ.Х., Аллаяров А.Л., Додобоев Ю.Т., Хасанжонов Қ.А. Марказий Осиё давлатларининг регионал иқтисодиёти. – Т.: “Turon-Iqbol” нашриёти, 2006. – 424 б.
- 3.2. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения. – М.: Информационно-внедрический центр «Маркетинг», 2008. – 312 с.
- 3.3. Алимов Р.М. Центральная Азия: общность интересов. – Т.: «Шарк», 2005. – 464 с.
- 3.4. Алчинов В.М. СНГ – Россия – Евросоюз. Проблемы и перспективы интеграции /В.М. Алчинов; Дипломат.акад. МИД России, Ин-т актуал. междунар. проблем. – М.: Восток – Запад, 2008. – 220 с.
- 3.5. Арифханов Ш.Р. Центральная Азия: настоящее и будущее. – Т., 2010. – 218 с.
- 3.6. Абулқосимов Ҳ.П. Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар. – Т.: Akademiya, 2008. – 168 б.
- 3.7. Баринов В.А. Внешнеэкономическая деятельность. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2008. – 192 с.
- 3.8. Вахабов А.В., Хажобакиев Ш.Х., Муминов Н.Г. Хорижий инвестициялар. – Т.: Молия. – 2010. – 328 с.
- 3.9. Вахабов А.В. и другие. ВТО: механизм взаимодействия национальных экономик. Угрозы и возможности в условиях выхода на международный рынок /под ред. С.Ф. Сутырина. – М.: Эксмо, 2008. – 400 с.

- 3.10. Динкевич А.И., Швыдко В. Г. Страны Центральной Азии - новая фаза переходного периода / Ин-т востоковедения РАН. –М., 2005. - 174 с.
- 3.11. Махмудов Н.М, Маджидов Ш.А. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2010.
- 3.12. Иванов Э.М. Экономические отношения России со странами Центральной Азии / Под ред. Е.М. Кожокина; Рос.ин-т стратег. исслед. - М., 2006. - 127 с.
- 3.13. Кругман П.Р., Обсфельд М. Международная экономика: теория и практика. – М.: МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 349 с.
- 3.14. Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник /под ред. проф. А.С. Булатова, проф. Н.Н. Ливенцева - М.: Магистр, 2008. – 654 с.
- 3.15. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. /Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 715 с.
- 3.16. Расулев А., Бедринцев А., Акилов А. Узбекистан: Внешнеэкономическая деятельность и интеграция в мировое хозяйство. - Т.: Узбекистан, 1996. – 80 с.
- 3.17. Сиражиддинов Н. Проблемы повышения эффективности внешней торговли Узбекистана: теоретико-методологические аспекты. Монография. – Ташкент, 2004. – 224 с.
- 3.18. Тўхлиев Н.Т., Ҳақбердиев Қ.Қ., Эрмаматов Ш.Ж., Холматов Н.Б. Ўзбекистон иқтисодиёти асослари. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 280 б.
- 3.19. Устинов И.Н. Мировая торговля: статистическо-энциклопедический справочник. //И.Н. Устинов. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2006. – 848 с.
- 3.20. Харламова В.Н. Международная экономическая интеграция. – М.: Анкил, 2002. – 208 с.

- 3.21. Центральная Азия: геоэкономика, геополитика, безопасность. Т.: Шарк, 2002. – 208 с.
- 3.22. Цыпин И.С., Веснин В.Р. Мировая экономика. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 248 с.
- 3.23. Черников Г.П. Мировая экономика. – М.: Дрофа, 2003. – 432 с.
- 3.24. Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI века: Почему не интегрируются страны СНГ. – М.: НП «III тысячелетие», 2001. – 352 с.
- 3.25. Ўзбекистон иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш муаммолари: назария ва амалиёт. /Муаллифлар жамоаси: Р.О. Алимов, А.Ф. Расулев, А.М. Қодиров ва бошқалар. //С.С. Фуломов таҳрири остида. – Тошкент: Konsauditinform-Nashr, 2006. – 440 б.
- 3.26. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг 2011 йилнинг асосий якунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт. - 2012. – 282 бет.

4. Журнал ва илмий тўпламлардаги мақолалар

- 4.1. Арифханов Ш. Р. Формирование Центрально-азиатского общего рынка с учетом национальных интересов Узбекистана. //«Экономика Узбекистана» информационно-аналитический бюллетень за 2005 год. – Тошкент, 2006. – №8. – с.117-120.
- 4.2. Бекмурадов А. Внешняя политика Республики Узбекистан в контексте экономической безопасности (методологический аспект)//Xalqaromunosabatlar. – Тошкент, 2000. – №2. - с.3-10.
- 4.3. Доулинг М., Вигнараджа Г. Экономическое возрождение республик Центральной Азии: рубеж пройден //Центр. Азия и Кавказ. - Lulea, 2005. - №6. - с. 120-132.

- 4.4. Зевин Л.З., Ушакова Н.А. Россия и Центральная Азия: Проблемы и перспективы экономических отношений // Восток=Oriens. М., 2005. – №2. - С.77-89; №3. - С.91-103.
- 4.5. Калабин В. Поворот инвестиционных рек /Сайт журнала «Эксперт-Казахстан».
- 4.6. Никулин Н.Н. СНГ в международном разделении труда: национальные интересы и экономическая стратегия. //Вопросы статистики. – М.,2005. - №10. – с.68-72.
- 4.7. Плышевский Страны СНГ: послекризисное оживление экономики. //Проблемы теории и практики управления. – М., 2004. – №3. – с.17-24.
- 4.8. Резникова О.Б. Экономическое развитие государств Центральной Азии и Кавказа: роль внешних ресурсов. //Мировая экономика и международные отношения. М., 2003. – №4. – с.87-96.
- 4.9. Черкасов Н.А. Экономическая деятельность государства в условиях глобализации и региональной интеграции. //Проблемы современной экономики. – М.,2006. - №3/4 (19/20). – с.18-21.
- 4.10. Шишков Ю.В. Отечественная теория региональной интеграции: опыт прошлого и взгляд в будущее. //Мировая экономика и международные отношения. – М., 2006. – №4. – с.54-63.
- 4.11. Шодиев Р. Внешнеэкономическая деятельность Узбекистана: ретроспектива и перспективы развития. //Xalqaromunosabatlar. – Тошкент, 2001. – №3. – Б.31-38.
- 4.12. Шумский Н.Н. Единое экономическое пространство Беларуси, Казахстана, России и Украины: проблемы и перспективы. //Вопросы экономики. – М., 2006. – №4. – с. 114-123.
- 4.13. Шумский Н.Н. Интеграция в Содружестве Независимых Государств: проблемы и перспективы. //Мировая экономика и международные отношения. – М., 1999. – №11. - с.72-83.

- 4.14. Южный фланг СНГ. Центральная Азия - Каспий - Кавказ: энергетика и политика /Под ред. А.В. Мальгина, М.М. Наринского. - М.: Nabona, 2005. - Вып. 2. - 456 с.
- 4.15. Юданов Ю.И. Восточноевропейский регион СНГ: поиск новых концепций «благоприятности инвестиционного климата». //Мировая экономика и международные отношения. – М., 2000. – №10. – с.61-70; №11. – с.104-110.
- 4.16. Юданов Ю.И. Центральная Азия - новый фаворит иностранных инвесторов. //Мировая экономика и международные отношения. – М., 2000 г. – №3. – с. 72-80.

5. Хорижий адабиётлар

- 5.1. Adam Smith. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. A Selected. Edited with an introduction and Notes by Kathrin Sutherland. – Oxford University Press, 1998 – P.618.
- 5.2. Anne O. Krueger. Trade Policy and Economic Development: How We Learn. – National Bureau of Economic Research, Working Paper 5896, January 1997. – P. 7-9.
- 5.3. Audretsch, David B. Industrial Organization and The New Industrial Policy. London, Centre for Economic Policy Research, (Discussion Paper Series), October 1998. – P.51.
- 5.4. Balassa, B. The Theory of Economic Integration. – London: Georg Alien & Unwin, 1962. – P.822.
- 5.5. Bertil Ohlin. Interregional and International Trade. - Cambridge: Harvard University Press, 1933. – P.625.
- 5.6. Bhagwati, Jaddish N. and Srinivasan, T.N. A General Equilibrium Theory of Effective protection and Resource Allocation. – Journal of International Economics, Vol. 3. – P. 259-28.
- 5.7. Bruno and Chenery or Chenery and Bruno. Development Alternatives in an Open Economy: The Case of Israel. – Economic Journal, 1962. – March, №285; Vol. 72. – P.79-103.

- 5.8. Chenery, Hollis B. and Strout, Alan. Foreign Assistance and Economic Development. – American Economic Review, 1966, September, Vol. 56. – P. 679-733.
- 5.9. Stiglitz, Jozef T. Towards a New Paradigm for Development: Strategies, Policies and Process. – Geneva, 1988. – P.56-89
- 5.10. Samuelson Paul. International Trade and the Equalization of Factor Prices. – Economic Journal, 1948. - №58. – P. 163-184.

6. Статистик тўплamlар

- 6.1. Ўзбекистон Республикасининг 2005 йил статистик ахборотномаси. – Т., 2006. – 97 б.
- 6.2. Ўзбекистон иқтисодиёти: Ахборот ва таҳлилий шарҳ 2007 йил. – Т., 2008. – 128 б.
- 6.3. Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил статистик ахборотномаси. – Т., 2008. – 102 б.
- 6.4. Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил статистик ахборотномаси. –Т., 2008. – 145 б.
- 6.5. Йиллик статистик тўплам 2008. /Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. – Т., 2009. – 386 б.
- 6.6. Статистическое обозрение Узбекистана за 2009 год. – Т., 2010. – 87с.
- 6.7. Казахстан сегодня /Агентство Республики Казахстан постатистике. – Астана, 2011. – 245 с.
- 6.8. Казахстан в 2010 году /Статистический ежегодник Казахстана. – Астана: 2011. – С.216-217.
- 6.9. Содружество Независимых Государств в 2011 году. – М., 2010. – 244 с.
- 6.10. Экономка Узбекистана: информационно-аналитический бюллетень. – Т., 2010. – 70с.
- 6.11. Экономка Узбекистана: информационно-аналитический бюллетень. – Т., 2011. – 75 с.

6.12. 6.8. Қазақстан в 2012 году /Статистический ежегодник Казахстана. –
Астана: 2013. – 345 с.

7. Интернет манбалари

7.1. <http://www.unctad.org>

7.2. www.ifc.org

7.3. www.stat.uz

7.4. www.bearingpoint.uz

7.5. www.cer.uz

7.6. www.press-service.uz.

7.7. www.cisstat.org.

7.8. www.ereport.ru

7.9. <http://www.stat.kz>